

תנועות הנוער והפילוג ההתיישבותי

מאיר אביזוהר

בשנים 1934 ו-1935 עבר על ברל כצנלסון נסיון מפלגתי טראומטי – פרשת המרכז-לנוער. מוסד זה הוקם ביוזמתו בעקבות ביקורו בסניפי החלוץ במזרח-אירופה ובמרכזה בקיי-סטיו 1933 והוא הועמד בראשו. ראינו כי בדיווחו על המסע הוא עמד על הפיצול ששרר שם ועל כך, שההתחשבות האינטרסנטית, משהעסיקה את מרכז החלוץ, שדימה אותה ל"גלגול של חנוונים מתחרים", מיעטה את ערך מפעלם של השליחים מארץ-ישראל. בהעדר מרכז מחנך ומכוון, קבע, השליח הוא יותר עסקן מאשר מחנך, והתוצאה היא עזובה תרבותית, הנמכת חיי החברה וצמצום לעניינים ארגוניים ומשקיים. הוא סיפר, כי לא נתקל בדיון רעיוני, בקריאת ספרות תנועתית או עיתונות מהארץ. הסימאות התלויות במועדונים ועיתוני הקיר לקו בשטחיות, בחוסר חן, ובהעדר השראה. "הולכת ונשנית שיגרה ארגונית בעבודה, וכל מה שיוצא מזה ודאי חשוב וסימפטי, " אולם לא היה בו כדי לטפח את כוחות הנפש, שברל תלה בהם את תקוות הגאולה של התנועה.¹

ברל תיאר את רשמיו אלה במפגשים שונים, ובתום דיווחו למרכז מפא"י ב-21 בנובמבר 1933 אמר אפרים רייזנר, כי הדברים "אינם צריכים להישאר בלי מסקנה מעשית." הוא הציע להקים "מרכז אשר ישפיע וידריך את עבודת הסתדרויות הנוער והחלוץ." כאן התערב בן-גוריון והודיע, כי באותו יום כבר הוחלט בוועד הפועל של ההסתדרות על הקמת מחלקה לענייני נוער בראשותו של ברל כצנלסון.² הוא הציע להקים במקביל גוף מפלגתי לעניין זה. כך הוקם המרכז-לנוער במסגרת הסתדרויות בהכוונת מפא"י, וזו נמסרה גם לידי שרל ברל.

מרכז הסתדרותי מבצע וועדה מפלגתית מכוונת-מבנה זה תאם היטב את התפיסה השלטת במפא"י בדבר חלוקת התפקידים בין ההסתדרות ובין המפלגה. בתחום החינוך התנועתי היה למבנה זה יתרון מיוחד, כי להסתדרות החלוץ בחו"ל ולתנועת הנוער-העובד בארץ היתה

* המקור: מאיר אביזוהר, בראי סדוק, אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל-אביב 1990, עמ' 236-274.

1. במרכז מפא"י, 21 בנובמבר 1933.

2. שם, שם.

זיקה ארגונית להסתדרות הכללית, אבל מדריכה ובוגריה היו נתונים בתחום השפעת מפא"י. כך נועד המינוי הכפול של ברל כצנלסון, מטעם הוועד הפועל ומטעם מרכז מפא"י, להקנות לו סמכות עליונה בלתי מעורערת בתחום החינוך התנועתי. לא כך אירע.

ברל תכנן סמינר רעיוני שנתי מטעם המפלגה לשליחים המרכזיים, וסמינרים הסתדרותיים קצרים יותר ותכופים למדריכי תנועות הנוער בארץ. הוא הקים מערכת לצורך פירסום ספרים וחברות הדרכה על סוגיות יסוד ופרשיות מופת, ותיכנן הפצת עזרים חינוכיים, תמונות, פלקטים וכיוצא באלה. רוב התכניות לא יצאו אל הפועל, כי ה"מרכז" לא האריך ימים.

דינו של המרכז לכליה נחרץ מלכתחילה, כי הוא לא נולד בחלל ריק, אמנם היתה עזובה תרבותית בסניפי החלוץ ובהכשרותיו, וחסר בהם מוקד מרכזי אחד לכל הזרמים, כדי ליצור זיקה לכלל תנועת העבודה. אולם היו בו מוקדים אחדים, ועובדת היותם מפוצלים לא החלישה, ובמובנים מסוימים אך חיזקה, את זיקתם של חברי כל תנועה למוקד הנבדל שלה. זאת ועוד, גם לרעיון אחדות תנועת הפועלים, שברל העמידו במרכז המסר החינוכי שלו, היה טוען ומטפח, שקדם לו בפעולה בהחלוץ – הקיבוץ-המאוחד באמצעות שליחיו להסתדרות זו. כבר לפני שהוקם המרכז-לנוער, בעת ביקורו של ברל כצנלסון בסניפי החלוץ ובהכשרותיו בפולין, ובמרכזו בווארשה, נתגלע מתח בינו לבין המנהיגים הצעירים שם. הם לא קיבלו את ביקורתו על "אכזריות החיים" בהכשרות, דהיינו על הגישה הקשוחה כלפי מאווי ותולשותיו של הפרט. אולי אף ראו בדבריו עצה אבהית מיותרת של מי שימי נעוריו כבר הרחק מאחוריו. כן לא הסכימו עמו, שיש להתייחס בסובלנות לתנועות הנוער ה"אוטונומיסטיות", השומר-הצעיר וגורדוניה. אולי אף ראו בכך פרשנות, שסופה לערער את אחדות הסתדרותם ולעשותה לארגון-גג פדרטיבי של תנועות, המתחרות ונאבקות זו בזו.

בחורף 1934 כשהחל המרכז-לנוער לפעול, צירף ברל אליו את ישראל גלילי, הבולט בפעילי דור ההמשך של הקיבוץ, ממיסדי הנוער-העובד וקבוצתו הראשונה נען. גלילי היה ליד ימינו של ברל ומילא בכך תפקיד מגשר בין הקיבוץ ובין המנהיגות המרכזית.

כניסתו של גלילי למרכז-לנוער העמידה במבחן את האפשרות לגשר על פני המתח שבין שני מוקדי הסמכות החינוכית. וכאשר ביקש לפרוש כעבור חודשים מעטים היה בכך משום אות לכך, שהנסיון לא יצליח. גלילי חזר בו אמנם מהתפטרותו, משום שקיבל את דין הקיבוץ להישאר בשליחותו, אולם הוא לא התמיד בה אלא חודשים אחדים.

באוגוסט 1935, בזמן הקונגרס הי"ט בלוצרן, אירוע ששימש הזדמנות למפגשים של שליחי התנועות השונות באירופה עם הפעילים המרכזיים מהארץ, נוכח ברל כצנלסון לדעת, כי "הקבוצות הראשוניות" האמיתיות בתנועת העבודה הם פעילי הגושים ההתיישבותיים, המטפחים כל אחד את מסגרתו הנבדלת. למפגשים השונים של הקיבוץ-המאוחד, גם לאותם שהשתתפו בהם שליחי הסתדרות החלוץ – לא הוזמן ברל, ואילו גלילי, לא זו בלבד שהשתתף בהם, אלא אף נהג לפי החלטותיהם.

אין ספק שהמאבקים הפנימיים, שניטשו במפא"י זמן לא רב לפני כן בדבר הסכם בן-גוריון-זבוטינסקי ובדבר הבחירות לוועידת החלוץ, הגדילו את המרחק הנפשי בין פעילי הקיבוץ-המאוחד, לבין המנהיגים המרכזיים של המפלגה. ראינו באיזו חומרה ופסימיות

התייחס ברל ל"סדק בגרעין החלוצי," שנגרם בפולמוס ההסכם. זה היה באביב. עתה בשלהי הקיץ, ערך לעצמו את הסיכום, ובמכתב נרגש לגלילי סתם את הגולל על המרכז-לנוער: "מוסד זה יסודו בטעות וגם ככזו. בטעות מצדי, ובכזו מצד אלה שלכאורה ביקשו את פעולתו."³

אנו רואים אפוא, כי בשלהי 1935, כאשר החל ברל כצנלסון בפירסום סדרת ה"ערעורים על המצב הקיים", היה לו יסוד להערכה שלילית של מצבה של מפא"י בתחום חינוך הנוער. נוסף על נסיונו האישי בהמרכז-לנוער, הוא נואש מיכולתה של המפלגה לשמש אפילו בורר בסכסוך בין חבריה, המדריכים בתנועות הנוער השונות, כפי שהתגלה בפרשת ועידת החלוץ בפולין. שם אפילו לא דובר על היותה מוקד חינוכי. כל שביקשו היה לעצור באיזו נקודה את תהליך הפיצול למוקדי המשנה, ולשמור על הסתדרות החלוץ כמסגרת-גג, המתאמת את הקצבת רשיונות העלייה ומאפשרת להסתדרות להיראות בתחום זה, לפחות כלפי חוץ, כגוף אחד. וגם על כך לא היה אפשר לבוא לידי סיכום מסגרת מוסכם.

בינתיים הלך ועלה משקלן של תנועות הנוער הארצישראליות, הדבר בא כתוצאה מהתפתחויות בתחומים שונים. הישוב לא רק הוכפל בשנות העלייה החמישית, אלא אף התבגר, והדור הצעיר, הגדל ומתחנך בארץ, נעשה בו לגורם ניכר.

בסתיו 1935 הצטמקה העלייה ושוב לא חזרה לממדיה בתקופת השגשוג. בהעדר עלייה גדולה, בלט משקלם המיוחד של חניכי הארץ, המצטרפים למעגלי הפעילויות השונים בישוב. מאז אביב 1936, כשפרצו המאורעות, ניכר היטב חלקם היחסי של הצעירים הארצישראלים בתחום הקריטי של הבטחון. עליהם נשען בטחוננו של הישוב.

גם ברל העתיק יותר ויותר את מוקדי פעילותו לתנועות הנוער בארץ. והוא ראה בצמיחה הצעירה של תנועת העבודה בנוף הארצישראלי את מבחנה העליון ואמר, כי אם לא יקום לה דור המשך של בני הארץ, תהיה משולה לצחיח סלע.⁴ יותר ויותר בא במגע עם בני הארץ, ויותר ויותר נצמדו אליו צעירים כאל מורה רוחני ופוסק הלכה תנועתי. וככל שנראה היה, כי איחוד התנועה הקיבוצית לא במהרה יתגשם, העתיק הוא יותר ויותר את עיקר מאמציו לטיפוח קשריו עם תנועות הנוער החלוציות הארצישראליות.

ברל כצנלסון תקף בחריפות את הפילוג בחינוך, שהיה, כאמור, המשך הכרחי של פיצול תנועת ההתיישבות השיתופית לזרמים נבדלים, וגינה את ההתייחסות לנוער כאל "חיל מילואים" ו"חומר לבניין" של מסגרות, המתחרות זו בזו. "מי שהתכנים המשותפים אינם מספיקים לו, עוסק בגיוס קנטוניסטים."⁵ הוא טען, כי אלמלא המחיצות, שמקיימים הזרמים

3. מכתב לי. גלילי, 30 בספטמבר 1935, ברל כצנלסון, אגרות, ו', תל-אביב תשמ"ד, עמ' 197. על תשובתו של ברל לפעולות המרכז לנוער, ועל הפעולה עצמה וכשלונה, ראה אניטה שפירא, ברל, ביוגרפיה ב', תל-אביב 1981, עמ' 451-462.

4. ברל כצנלסון, "פעולתנו בקרב הנוער", נאום הוועדה ה"ה של ההסתדרות, כתבים, ו', עמ' 278.

5. ברל כצנלסון, "ערעורים על המצב הקיים". ועוד: ב"חבלי איחוד", כתבים, תל-אביב תש"ח, ו': "ילדים בני תשע ועשר קמים לנחלה". תפיסת קנטוניסטים: תפיסת נערים יהודים, והכנסתם באונס למסגרת קדם צבאית של הצבא הרוסי הצארי.

ביניהם, יכול היה ציבור הרבה יותר רחב להיכבש לדרך החיים השיתופית. רובו של הציבור אינו מבין ואינו רוצה להבין את האבחנות הדקות שבין האסכולות השונות, ולכן הוא נשאר זר להן ומרוחק מכולן.⁶

פילוג הנוער גרם לכך, שההכשרה לחיי עבודה ושיתופיות בארץ היתה כרוכה באינדוקטרינציה, שתכניה היו שנויים במחלוקת. ברל טען, שהרבצת תורה בנוסח אנשי השומר-הצעיר, המשתדלים להוכיח את יתרון המרקסизם שלהם על אידיאולוגיות אחרות, אינה מעשירה את הפעולה החינוכית, אלא מדלדלת ומשטחת אותה. ב"ערעורים על המצב הקיים" הוא קבל על כך, שעיקר "החשמל הנפשי" בוזבו על נושאים משניים, על רכישת לבבות למסגרות נפרדות והמאמץ הוסט מהעיקר. הוא יצא נגד הפוליטיזציה מהגיל הרך, מהעריסה ועד הקבר, כפי שהגדיר אותה.

הוא סבר שהקושרים את חיי הקיבוץ עם חובות אמונה פוליטית מוגדרת וקבועה, מחנכים נשמות צייתניות. הכפיות הרוחנית לפטריארכט - כך פינה את מזכירות הזרם ההתיישבותי - מעצבת דמות אדם דלה, שלא יהיו לה כוחות נפש להתמודד עם המשברים, העלולים לבוא על מפעל ההתיישבות, שהרי בדמותו האנושית של חבר תנועת העבודה, בטיפוס של הפועל הארצישראלי, המקיים שיתופיות ושוויוניות, ראה ברל את ההישג בה"א הידיעה של המהפכה היהודית.⁷

מדריכי התנועות הנבדלות שדחו את טיעונו של ברל, היו בטוחים מתוך נסיונם, שהם מקנים לחניכיהם את הערכים הבסיסיים - יחס לעבודה, סבילות והתמצאות בחיי השדה והמחנה, אהבת הטבע, חברות ואחריות הדדית, הווי של חברותא, ידיעת הארץ הנקנית בסיוור וטיול - כל אלה וכיוצא באלה. הם לא שוכנעו, שהנחלת ערכים אלה נפגמת בשל מציאות של תנועות מתחרות ולא הסכימו, שהפעולה הרעיונית היהודית של כל תנועה באה על חשבון הקניית הבסיס המשותף לכל התנועות החלוציות.

שתי תנועות חלוציות נוסדו בארץ - הנוער-העובד והמחנות-העולים. גם מתנועה שלישית, תנועת הצופים, התקשרו רבים בשנות המאורעות עם ההתיישבות העובדת וקיבלו את עקרון ההגשמה בשנות השלושים המאוחרות. נוספו על אלה שתי תנועות, שסניפיהן בארץ היו דור שני לתנועות, שנוסדו בחו"ל - השומר-הצעיר וגורדוניה. שתי אלו היו נתונות בחממה עיונית, ולאורך כל דרכן, בגולה ובארץ, היו קשורות בטבורן למסגרות ההתיישבות שהקימו מייסדיהן [...]

שתי תנועות הנוער החלוציות הארצישראליות המקוריות, תנועת הנוער-העובד ותנועת הנוער הלומד, המחנות-העולים נבדלו מהשומר הצעיר ומגורדוניה בכלליותן, כלומר בכך שלא היו קשורות באופן מוגדר ומחייב לזרם התיישבות מסוים, ולא דבקו בשום דוקטרינה פרטיקולרית, השנויה במחלוקת בתנועת העבודה, אלא הצהירו על זיקתן לתנועת העבודה בכללותה, כלומר למכנה המשותף לה. מאחורי הצהרה זו הסתתרו פירושים שונים של המונח "כלליות".

6. ברל בצנלסון, "ערעורים על המצב הקיים" כתבים, ז'.

7. ברל בצנלסון, ערכים גנוזים, תל-אביב, תש"ט, עמ' 11, 39, 53. ראה עמודים 300-301 להלן.

כלליותה של הנוער-העובד

הראשונה והגדולה בתנועות הנוער ההסתדרותיות, הנוער-העובד, נוסדה בסתיו 1924 בעקבות התכנסות של נציגים מכמה אגודות מקצועיות של נערים עובדים, שקמו במרוצת אותה שנה בעידודה של ועדת התרבות של מועצת פועלי תל-אביב ומתוך קשר הדוק עם הנהגתה הרוחנית של ההסתדרות העובדים בימי הבראשית שלה, ובראש ובראשונה – עם ברל כצנלסון.⁸ הוא אמנם הדגיש, כי התנועה צמחה מכוח הנוער-העובד עצמו, "אשר ידו הושיעה לו, והוא המקים עתה לעינינו תנועת נוער מלאת מסירות ותוכן," אולם בהמשך דבריו איזכר את העזרה שקיבלו: "יישר כוחם של החברים הבוגרים הבאים לעזרת הנוער."⁹ התנאים הירודים, שבהם הועסקו נערים ונערות ביישוב בתקופת יסוד הנוער-העובד, לא ייאמנו כיום. סקר שנערך ב-1926 בשלוש הערים הגדולות, וגם בטבריה ובפתח-תקווה, הראה, כי רק 25 מתוך 2,098 נערים ונערות עובדים, גילאי 8-18, עבדו שמונה שעות ביום. כל השאר עבדו תשע שעות ומעלה. יותר מ-10% מהנערים והנערות העובדים עבדו 12 שעות ויותר ביום. חלק לא מבוטל מהם הועסקו בתורת שוליות, ולא קיבלו שכר, אלא מזון בלבד. בירושלים עבדו בתנאים כאלה כ-30% מהנערים העובדים.¹⁰ לימים, במלאת 15 שנים להנוער-העובד, תיאר ישראל גלילי פרק מראשית פעילותו בתנועה: שליחותו לטבריה בעקבות שביתה ספונטנית של נערים עובדים בענף החייטות. הנערים, שעתה זה התארגנו, הכריזו שביתה ללא אישור מרכז הנוער-העובד וללא ידיעת מועצת פועלי טבריה, והציגו למעסיקים שתי דרישות: יום עבודה של שמונה שעות והכרה בהתארגנותם המקצועית. סיפר גלילי:

"והיה הדבר בשבילי כאילו העתיקו את דורנו מאתיים שנה אחורנית, למראה ההווי והמושגים בעיר העתיקה בטבריה... כמה היה בזה משום ערעור הקיים, שנערים 'חצופים' אלה העיוו להתארגן והתחצפו להציג דרישות למעבידים מבלי לשאול את פי אבא... מי שראה את האור הקורן מעיני הנערים, שהגיעו להכרת זכותם (באותם הימים נוסדו בטבריה שיעורי ערב לנערים עובדים)... להרהר בקיים ולערער עליו, מי שראה זאת – מוכרח שיאמין כי כוח זה, אור-דעת זו וזכות זו לגדולות נועדו."¹¹

בלי לעמוד על תודעת השליחות האנושית ועל הפתוס הסוציאלי, שליווה את הקמת הנוער-העובד ואת מאבקה המקצועיים הראשונים, אין להבין את עומקו של הרדיקליזם

8. מ. אדמתי, במעלה הנעורים, הנוער העובד 1924-1931, ת"א, 1974, עמ' 22-23, 25-34 (להלן: במעלה הנעורים).

9. ברל כצנלסון, "ההסתדרות הנוער העובד", כתבים, ב', תל-אביב תש"ן, עמ' 164-165.

10. מפקד הנוער העובד נערך בידי ולטר פרויס, הסטטיסטיקן של הוועד הפועל של ההסתדרות, ותוצאותיו פורסמו בבטאון אחדות-העבודה קונטרס, כסלו, אדר, ניסן תרפ"ו, וניסן תרפ"ז. אדמתי, החיבור הנ"ל, עמ' 7-15.

11. ישראל גלילי, "ציונים בדרך", במעלה, מס' 210, 16 בנובמבר 1939, עמ' 3-4.

הסוציאליסטי, שהיה לרכיב בסיסי בסגנון ובאידיאולוגיה של התנועה. רכיב זה נותר בתנועה גם אחרי שהשיגה שינוי מכריע לטובה במצבו של הנוער־העובד בארץ. ראשוני הנוער־העובד פעלו מתוך הכרה, שהם מרימים "מאשפתות" את השכבה המדוכאה ביותר של המעמד. הם זקפו לזכות תנועתם הקניית השכלה יסודית, הכרת ערך עצמי וזקיפות קומה למאות צעירים "מודחים". עם זאת הדגישו מנהיגי התנועה, בין שקמו מתוכה, כגון ישראל גלילי, ובין מהמבוגרים שטיפחו אותה בשליחות, כגון דוד כהן, כי תנועתם אינה איגוד מקצועי גרידא, המסתפק בשיפור תנאי התעסוקה ודואג לרווחתם ולחינוכם של הבנים המקופחים ההם של הישוב. גלילי הסביר, כי התנועה "לימדה אותם לראות את עיקר הרעה לא במעביד המתאכזר, אלא במשטר החברתי, המיוסד על ניצול נערים, פועלים ועמים."¹² כך קשרו המדריכים הרעיוניים את הטיפול בהווייתם של הנערים המנוצלים עם הקניית ההשקפה החברתית. דוד כהן, המבוגר שבחבורה, שפער הגילים בינו לבין שאר המדריכים, ומסירותו לתנועה זיכוהו בתואר "אבא של הנוער־העובד", ידע לשלב גם את היסודות היהודיים־העממיים עם הרעיון הסוציאליסטי ולתבל את פעילותו בתנועה בסיפור אגדות חסידיות.¹³

המהות המעמדית הרדיקלית של הוויית הנוער־העובד ופעילותה מסבירה יותר מכל גורם אחר את הקשר שלה עם מפלגת אחדות־העבודה ואף את האנטגוניזם, שחשו כלפיה ראשי הפועל־הצעיר. קשה היה להם לעפל תנועה ציונית, המניפה את הדגל האדום ללא הדגל הכחול לבן, ואשר המנוניה הם "האינטרנציונל" ו"תחזקנה", ואין שרים בכינוסיה את "התקווה".¹⁴ ראוי להזכיר בהקשר זה את דבריו של חיים בן־אשר, שהיה אז מצעירי אחדות־העבודה, ופעל בתקופה הנדונה בוועדת הנוער של הקיבוץ־המאוחד. הוא אמר בוועידת ההסתדרות השלישית (יולי 1927): "עובדה היא שלרוב פועלי ארץ ישראל אין צורך נפשי בהנפת דגל כחול־לבן." דבריו עוררו מחאות סוערות מצד צירי הפועל־הצעיר.¹⁵ על רקע דומה נתקל שליח מרכז הנוער־העובד בהתנגדות מצד בני נהלל, שהוריהם היו ממייסדי הפועל־הצעיר. לצעירים היו השגות שהשליח הגדירן כ"רעות־קדומות"; הם הקשו על הנפת הדגל האדום במופעי הנוער־העובד, על שאין שרים בהם את "התקווה" ועל זיקתה של התנועה לאחדות־העבודה.¹⁶ אפילו איש אחדות־העבודה, ברל כצנלסון, ראה לנכון למתוח ביקורת על החד־צדדיות, המבליטה את הסמלים המעמדיים ומטשטשת את היסוד הלאומי של התנועה. כבר בוועידה הראשונה של הנוער־העובד, שהתכנסה ב־1927 אמר: "איך ייתכן הדבר שבאולמינו תחסר לעתים תמונתו של תיאודור הרצל... הנוער העובד אינו עתיד המעמד בלבד, כי אם הנהו העתיד של האומה העובדת."¹⁷

12. שם, שם.

13. מ. אדמתי, החיבור הנ"ל – במעלה הנעורים, עמ' 41-42.

14. שם, עמ' 97.

15. שם, עמ' 111.

16. שם, עמ' 133.

17. ברל כצנלסון, "סמלים וסימאות", כתבים, ג', תל־אביב תש"ו, מ' 188.

ראוי להבהיר ולהדגיש, כי הנוער־העובד קמה כתנועה הסתדרותית כללית, לא מפלגתית. אולם עם זאת, גם בראשיתה וגם בהמשך התפתחותה, לא היה איזון בזיקות, שהתפתחו בקרבה כלפי חלקים שונים בהסתדרות ובהתיישבות העובדת: לאחדות־העבודה, ולקיבוץ־המאוחד היתה זיקתה חזקה הרבה יותר מאשר לחלקים האחרים.

ביציאת נערים ונערות מסניפי הנוער־העובד בערים למשקי ההתיישבות העובדת בשנים הראשונות של התנועה שימשו, ככל הנראה בערבוביה, הדחף להשתתף במעשה חלוצי עם בקשת פתרון למצוקת חוסר העבודה שפקדה את היישוב בשלהי 1925. ב־1928, כאשר הוחלט במועצת הנוער־העובד להקים משק חקלאי, כבר היו לתנועה גרעינים אחדים שעבדו בחקלאות. חלקם חיו בקבוצות עבודה שיתופיות במושבות, חלקם – בהכשרות בקיבוצים.¹⁸ בכינוסי התנועה ובביטאונה באו לידי ביטוי בשנות העשרים המאוחרות מאוויים להתיישבות, כגון הרצון להחיות את תלחי והצהרות ש"דרך הקבוצה בחקלאות תהא דרך הנוער העובד."¹⁹ האירוע המרכזי במגמה זו היה איחודם של כמה גרעינים ועלייתם על הקרקע ב־1931 ממזרח לרחובות. בשלב הראשון לא היתה המגמה ברורה כל צורכה: הקמת משק הכשרה או יסוד ישוב שיתופי עצמאי. חוסר הוודאות באשר לעתיד, עזרת הקיבוץ השכן, גבעת רנר, וההתעניינות מצד הנהגת הקיבוץ־המאוחד היו מהגורמים, שהביאו את חברי המשק החקלאי הראשון שהוא של הנוער־העובד להצטרפות לקיבוץ־המאוחד. כך קמה נען,²⁰ וכך קיבלה הזיקה לאגף הרדיקלי של תנועת העבודה ממד חדש, התיישבותי.

היציאה להגשמה נמשכה מאז. בסוף העשור ובראשית שנות הארבעים אנו מוצאים, שמדי שנה היו כמאתיים נערים ונערות עובדים יוצאים להכשרה – יותר משיצאו מכל שאר התנועות החלוציות, שקמו מאז, גם יחד.²¹ וזאת אף על פי שתנועת הנוער־העובד לא הטילה על בוגריה חובה פורמלית של יציאה להגשמה ולא דרשה הבעת כוונה כזו מחניכי השכבות המתבגרות בסניפיה, היא לא הלכה בדרכן של המחנות־העולים, השומר־הצעיר וגורדוניה, ויותר מודע על חובת ההגשמה, כי לפי השקפתה לא עלתה חובה זו בקנה אחד עם עקרון הכלליות: הנוער־העובד שאפה לארגן את כל הנערים העובדים ללא הבדל השקפה ובלי להטיל חובת אידיאולוגיה מסוימת. ארגון זה נועד בראש ובראשונה לטפל בבעיות, שנבעו מהיותם של הנערים נערי עובדים. אולם מייסדי התנועה לא הסתפקו בארגון מקצועי גרידא. למן יומה הראשון הם ראו בה תנועה חינוכית, ולכן נמנעו מלמתוח גבול חותך בין המסגרת המקצועית הכללית ובין התנועה החינוכית המגשימה.

18. מ. אדמתי, במעלה הנעורים, עמ' 149-153.

19. הדברים המצוטטים, מפי שרה לוקוב, מקבוצת רחובות. שם, עמ' 146.

20. שם, עמ' 145.

21. קביעה זו באה לאחר השוואת נתונים של דוברי הנוער־העובד (ב' חוחלובקין, "חינוך להגשמה בתנועות הנוער העובד והלומד", במעלה, מס' 227-228, 2 באוקטובר 1940, עמ' 4) – עם נתונים הבאים אצל י. כפכפי, (עורך), שנות המחנות העולים, ב, ת"א, 1975.

בנימין חוחלובקין (חכלילי) הסביר, שחובת ההגשמה, החלה על חניכי התנועות החלוציות של הנוער הלומד, אינה מוטלת על חניכי הנוער-העובד, המצויים ממילא בתוך מעמד העובדים: "...רובם המכריע של הנערים העובדים משתתפים בפרנסת משפחותיהם, ופעמים הם נושאים אותן על כתפיהם... הנער שנשאר בעיר ובמושבה ולא יצא להכשרה ולמפעל... איננו מעמיד עצמו על-ידי כך מחוץ למעמד."²² לכן, קבע חוחלובקין, אין תנועת הנוער-העובד פועלת "עם נפה ביד", ואין היא עורכת סלקציה בשורתיה לפי קריטריון ההגשמה החלוצית, אלא שואפת לטפח ערכים של סולידריות, שוויוניות, שיתופיות וחלוציות בקרב שכבת הנערים העובדים כולה. עם זאת אין התנועה חדלה לקוות, שגם "חבר, שקבע את חייו כפועל בעיר או במושבה," יצטרף להתיישבות בשלב מאוחר יותר.

במפקד, שנערך ב-1940, נמצא שהנוער-העובד כללה כ-8,000 חניכים, כשני שלישים של חניכי תנועת הנוער של ארץ ישראל העובדת.²³ המסה העיקרית היתה שכבת הנערים העובדים בערים ובמושבות, שרק חלק קטן ממנה השתתף במסגרות החינוכיות. אולם הנוער-העובד כללה גם מאות נערים לומדים שנחשבו לחלק ממעמד העובדים: קודם כל – ילדי הקיבוצים, הקבוצות והמושבים. אולם לא רק הם. נקבע, כי תלמידי בתי-הספר החקלאיים, כגון מקווה-ישראל, פדורי ובן-שמן, שביקשו להצטרף לתנועת נוער הסתדרותית, מקומם בהנוער-העובד. קביעה זו היתה מקובלת גם על תנועת המחנות-העולים. כך הוסכם גם לגבי תלמידי בתי-החינוך לילדי העובדים בשכונות פועלים, כגון שכונת בורוכוב. ההלכה היתה, כי אלה הם בני פועלים, והנוער-העובד מארגנת אותם. כן מוסכם היה על המחנות-העולים, שחניך המפסיק את לימודיו, עובר ל"תנועה האחות", הנוער-העובד.²⁴ יחסי הנוער-העובד עם השומר-הצעיר לא היו כה הרמוניים. הקיבוץ-הארצי לא פתח את משקיו אלא לתנועת הנוער שלו. אם הצליחו שליחיו לארגן נוער בבתי-הספר החקלאיים או בבתי-החינוך, לא השתייך נוער זה להנוער-העובד. הם רצו גם שחניך שלהם, שהפסיק את לימודיו והחל לעבוד, יוסיף להשתייך לתנועתם. ומכיוון שהנערים העובדים נזקקו לשירותיה המקצועיים של הסתדרות הנוער-העובד, תבעה השומר-הצעיר את הזכות לפעול בתוכה ולקיים בה חטיבה "שומרית" אוטונומית.²⁵ לא היה דבר מנוגד מתביעה זו למגמתם של ראשי הנוער-העובד, שכאמור ראו בתנועתם לא ארגון מקצועי גרידא. היענות לתביעת השומר-הצעיר משמעה היה מבחינתם פירוק התנועה החינוכית ועשייתה לפדרציה של חטיבות חינוכיות. הם לא ראו מקום לפשרה בעניין זה.

22. מאמרו של ב. חוחלובקין הנזכר בהערה קודמת.

23. י. כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב', עמ' 227.

24. לא כן גורדוניה. בעת הדיון בשאלות הנוער במשקים במועצת הנוער-העובד ב-1940 (במעלה, 231) אמר ב. חוחלובקין: "עם המחנות העולים יש לנו במשך שנים יחסים הוגנים, כי הם הכירו בדרךנו והעבירו אלינו חברים. גרדוניה רצתה גם היא בסטטוס זה של תנועה אחת לנו... אולם היא לא הגשימה את האתנה, היא החלה להתור תחת קיום סניפינו ולארגן נערים עובדים ובני קבוצה."

25. ראה למשל רשימה של א. דן, "הערות אחדות לצירי 'השומר הצעיר' בוועידה החקלאית", במעלה, מס'

192, 10 בפברואר 1939, עמ' 10.

משקלו של הקיבוץ-המאוחד בפעולה חינוכית בהנוער-העובד היה מכריע. אפשר למנות כמה סיבות לכך. האחת – היסטורית. כפי שראינו, התפתח החינוך הרעיוני בתנועת הנוער-העובד בכיוון סוציאליסטי רדיקלי, מתוך קשר רעיוני ואישי עם הנהגת אחדות-העבודה, שהקיבוץ-המאוחד היה שלוחתה בהתיישבות.²⁶ הסיבה השנייה היתה, שהקיבוץ-המאוחד, כמו אחדות-העבודה, דגל בכלליות ובפתיחות. כך גם הנוער-העובד.

ראשוני הנוער-העובד שהלכו להתיישבות, הצטרפו כאמור להקיבוץ-המאוחד. בשנות המאורעות כשהקימו הכשרות התנועה עוד חמש קבוצות – הצטרפו ארבע מהן להקיבוץ-המאוחד,²⁷ בין השאר משום שהנהגתה של מסגרת זו היטיבה להעלות על סדר יומה ההתיישבותי תפקידים ומשימות שמשכו את לב הנוער, כמו עבודות הים והדיג בחופי הים התיכון, בכינרת ובאגם החולה.

אנשי הקיבוץ-המאוחד גילו כשרון רב בהצלחתם לקשור אליהם את הנוער-העובד ולהשאירה עם זאת תנועה פלורליסטית, שחלקים בתוכה קשורים למסגרות התיישבות אחרות. הם השכילו לקיים השפעה מכרעת במסגרת, שזיקתה הפורמלית היתה להסתדרות הכללית, ולא לשום מפלגה או זרם בתוכה. הם הכירו בצורך לפתוח את הדלתות לפני נוער המושבים ובני הקיבוצים השייכים לחבר-הקבוצות. יתרה מזו, הם ביקשו שמחנכים מתנועת המושבים ומחברי-הקבוצות יבואו להדריך יחד אתם בהנוער-העובד. אולם כאשר באו אלה, הם חשו עד מהרה, כי העמדות הקבועות נשארו בידי אנשי הקיבוץ-המאוחד. אפילו ניתנו להם מבחינה פורמלית עמדות מפתח, ואפילו רצו בלב שלם לשתפם, הרי הקשרים הבלתי-פורמליים בין אנשי הקיבוץ לבין עצמם והשתייכותה של קבוצתם הראשונה, נעו, ושל מרבית מפעלי התנועה האחרים להקיבוץ-המאוחד – כל אלה יצרו מצב, שבו היו הקבועים אנשי הקיבוץ-המאוחד. הם שנתנו את הטון והתוו את מגמת הפעולה.²⁸

ברור שלדידם של רוב מדריכי התנועה, גילם הקיבוץ-המאוחד את הערכים החלוציים על הדרך הטובה ביותר. בנימין חוחלובקיין (חכלילי) כתב: "יודעים אנו, כי הקנאות לדרך הקשה, אשר בהכרת היחיד היא דרך ההגשמה האחת, מתנה את המתיחות החלוצית שלו ואת כוח הגשמתו, ולכן גאה כל אחד מאתנו על אמיתו."²⁹ הפתרון לקונפליקט בין הקנאויות השונות לקיבוץ הגדול, לקבוצה ולמושב, היה פשוט לכאורה: תרבות יחסים פלורליסטית.

26. על תפיסות שונות בקיבוץ-המאוחד ובאחדות-העבודה בדבר מהות הקשר ביניהם ראה י. גורני, אחדות העבודה, 1919 – 1930, היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית, עמ' 214-220; ה. ניר, הקיבוץ והחברה, 1923-1933, עמ' 103-106.

27. הארבע: קבוצה במגדל שהתיישבה בגינוסר; קבוצה במשמר הירדן, שהתיישבה בחולתא; קבוצת שדות ים, שהתיישבה בקיסריה, וקבוצת אלונים, שהתיישבה בגבעות שייך-אבריק, החמישית – אלומות הצטרפה לחבר-הקבוצות. מושבים חדשים של בני המושבים – בית שערים וארגון שמרון – נוסדו בידי הנוער העובד מבני המושבים.

28. ראיון עם אלחנן ישי, 2 באוקטובר 1985.

29. "חינוך להגשמה בתנועות הנוער העובד והלומד", במעלה, מס' 227-228, 2 באוקטובר 1940, עמ' 4.

אולם נותרה הבעיה של תחושת המדריכים שלא השתייכו להקיבוץ-המאוחד, שהם חברים שווי זכויות רק להלכה.

היו נוסחאות כלליות, שבצופן הבלתי כתוב של התנועה היה משמעם: "הקיבוץ-המאוחד", למשל: ניצול כל האפשרויות של ארץ ישראל למען קליטת העלייה. באווירה של שנות השלושים, כאשר היה גידול כוחו של הישוב קשור בעליל בהאצת העלייה, נקל היה לטעון ליתרונו של "הקיבוץ הגדול והגדל", אשר חבריו אינם רשאים לסגור את משקם בפני העולים החדשים.³⁰

לא בלי ויכוחים הוכר המושב כצורת הגשמה של ערכי התנועה.³¹ וכשבה ההכרה השתמע מהחלטה הראשונה על כך, כי צורה זו היא דרגת הגשמה נמוכה יותר. אז, בראשית שנות השלושים נקבע במפורש, כי "המגמה היסודית בהסתדרותנו היא הקבוצה החקלאית, המשמשת גורם מהפכני... [אולם התנועה] אינה שוללת את צורת הכפר העברי, הבנוי על עבודה עצמית ועזרה הדדית [כלומר המושב]".³² קביעות מסויגות כאלה מנעו את בני המושבים מלהרגיש עצמם בני-בית בתנועה. אי-אפשר היה להעמידם בדרגה של חלוצים מסוג ב', בלי שייצור הדבר מתח. ואמנם במשך שנות השלושים ניכר מאמץ להקנות לגיטימציה מלאה, ואף שוויון ערך, למושב. תנועת המושבים, מצדה, החליטה בוועידתה ב-1935 להכיר בהנוער-העובד בתורת התנועה האחת, שאליה מכוונים חברי מושבים את ילדיהם. גם פעולתו החינוכית הממושכת של איש כפר יהושוע, דוד ברש, שהיה לאישיות מרכזית בתנועה, תרמה הרבה ליציקת תוכן ממשי לסיסמת הכלליות של הנוער-העובד. ברש, שנחשב לתלמידו של ברל כצנלסון, חתר בהתמדה להקנות למושב שוויון זכויות בהנוער-העובד ולהחזיר למערכת החינוכית של התנועה ערכים גורדוניים וסוציאליסטיים-הומניים.³³ טבנקין לא חלק על זכותו לעשות זאת. בכוונו את חציו נגד מסעו של ברל כצנלסון ליצירת מרכז חינוכי אחד, אמר: "חברים, אני מזהיר אתכם מפני המלחמה נגד מרכזים

30. הנוסחה המצוטטת כאן – מפגישת חברות הנוער מגרמניה בשייך אבריק, במעלה, מס' 140, 29 באוקטובר 1936, עמ' 7, לטיעונים, שמהם מתבקשת מסקנה בדבר יתרונו של הקיבוץ-המאוחד, ראה הדיון במועצת הנוער-העובד באלומות 23-21 באפריל 1939. במעלה, מס' 196, 17 באפריל 1939, עמ' 14-9.

31. בהחלטות שקיבלה הוועידה הראשונה בסעיף "הפעולה החקלאית" בכ' בתשרי תרפ"ז (28.9.1926), לא הזכירה במפורש את המושב, אף שהזכירה את הקבוצה. נאמר שם: "הפעולה החקלאית והיצירה המשקית של הפועל העברי היא הרוח המחיה ומפרה את תנועת הנוער-העובד, השואפת להמשיך את המסורת היצירה הקבוצתית ותורתה בכל כוח העלומים להיאחו בקרקע ולהשקיע את מרצה במשקי הפועלים".

32. החלטת מרכז הנוער-העובד, כ' בתמוז תר"ץ.

33. אדמתי, במעלה הנועורים, עמ' 133-142. ראה עוד: "תנועת נוער אחידה", במעלה, מס' 100, 8 בפברואר 1935, עמ' 3. דוד ברש שראה עצמו תלמיד של ברל כצנלסון, חתר בהתמדה להקנות למושב שוויון זכויות בתנועה ולהכניס למערכת החינוכית את הרכיב הגורדוניסטי והסוציאליסטי-דמוקרטי. ראה למשל דוד ברש, בעל-פה "מבעיות תנועתנו", במעלה, מס' 211, 4 בדצמבר 1939, עמ' 3. וכן ראיון עמו. המרכז לתיעוד, ארכיון העבודה, ראיון מ. אדמתי.

מחנכים! ישמש לנו מרכז מחנך כל כוח יצירה וכל צורת יצירה והתיישבות, כי אין מרכז מחנך אחד.³⁴

מאז ועידת המפלגה ברחובות, שוב לא היה אפשר להתעלם מהפער בין ההלכה ובין המעשה. נוער המושבים, שנכנס לפעולה בתנועה מתוך הכרת ערך עצמית ובתביעה תקיפה לשוויון מעמד, לא השלים עם פער זה. כך אנו מוצאים אחרי מועצת הנוער העובד מאפריל 1938 דברי ביקורת בוטים של יצחק בלינקי, בן מושב כפר יחזקאל, על "מסגרת המקיפה ואינה מכילה, ואינה דואגת לכל חלק מחלקיה. "הוא קבע בחריפות, כי המועצה לא יצרה בדיונה את האמונה, שהתנועה היא "מסגרת כללית באמת, אשר... את הטוב שבכולם [כל זרמי ההתיישבות שלה] תביא לכולם." בלינקי שלח אצבע מאשימה כלפי "רבים מאלה אשר רוממות הכלליות בגרונם [ואשר] הם שהביאו לאובדן האמונה הזאת, וכעת הם מטילים את האחריות על אחרים."³⁵

הניגודים בין נוער המושבים לבין חברי הקיבוץ-המאוחד היו ברורים וחדים מטבע ההבדל שבין קיבוץ למושב. הניגוד עם חבר-הקבוצות היה מורכב יותר. לפני שהחריף העימות בין שליחי הקיבוץ-המאוחד להסתדרות החלוץ בפולין ובין הנהגת גורדוניה, על רקע הוויכוח בדבר חופש ההגדרה להכשרות האוטונומיות של תנועות הנוער בחו"ל [...], נפגשו אנשי מזכירות חבר-הקבוצות עם מרכז הנוער העובד לבירור הקשרים ביניהם.³⁶ הנהגת הנוער העובד דחתה את הטענות, שיש בהסתדרותה יחס שלילי לצורת ההתיישבות של חבר-הקבוצות וביקשה ממזכירות החבר לשתף פעולה אתה: לשלוח מדריכים לתנועתה ולקבל לקבוצותיהם הכשרות של בוגרי התנועה. ייתכן שזהו הרקע ליציאת קבוצת בוגרי הנוער העובד מבית-הספר החקלאי בבן-שמן להכשרה בדגניה ב'.³⁷ ייתכן גם שנערי בית-הספר החקלאי נמשכו לקבוצה יותר מאשר לקיבוץ בשל הדגש, שניתן בקבוצות לענפי החקלאות.³⁸ כך או כך, קבוצת הכשרה שיצאה לדגניה היתה צעד נוסף במימושה של הכלליות. בסתיו 1936 הקימו בוגרי הכשרה זו את קבוצת אלומות כפלוגה עצמאית במושבה זכרון-יעקב; תחילה "בלי הגדרה מסוימת לקראת אחד הגושים הקיימים,"³⁹ אולם עד מהרה הם התקשרו עם חבר-הקבוצות. בשנת 1937 היו, נוסף על חברי אלומות, 60 חברים מהנוער העובד בהכשרות במשקי

34. יצחק טבנקין, "חמש עשרה שנות הנוער העובד", במעלה, מס' 210, 16 בנובמבר 1939, עמ' 10.
35. יצחק בלינקי, "אחרי המועצה ולקראת מלאת 15 שנים לנוער העובד", במעלה, מס' 203, 4 באוגוסט 1939, עמ' 9.
36. "עם מזכירות חבר הקבוצות", במעלה, 3 ביוני 1935.
37. על תולדות הקבוצה, אלחנן [ישי], "קבוצת הנוער העובד בבן-שמן", במעלה, מס' 141, 13 בנובמבר 1936, עמ' 8; "קבוצת הנוער העובד בזכרון יעקב", במעלה, מס' 145, 15 בינואר 1937, עמ' 10.
38. ראה הרשימה "דברים שלא נאמרו במועצה" מאת אברהם, במעלה, מס' 178, 3 ביוני 1938, עמ' 9. ותגובה מצד חוגי ההכשרה של הנוער העובד בבן-שמן, שם, מס' 178, 1 ביולי, עמ' 8.
39. אלחנן [ישי], ברשימה הראשונה, מהנזכרות בהערה 34.

החבר.⁴⁰ באותה שנה החלה הנהגת גורדוניה בהכנות מעשיות להקמת סניפים בארץ ישראל, לרבות במשקי חברי הקבוצות. אחרי שהוקמו הסניפים נקלעו חברי אלומות, וכמותם חניכי הנוער העובד בקבוצות חברי הקבוצות, לסבך של נאמנות כפולה.⁴¹ לעניין זה נחזור בהמשך הדיון.

לבטי המחנות העולים

למן פירסום ה"ערעורים על המצב הקיים" ועד לפילוגה ב־1944 ניטש בתנועת המחנות העולים מאבק רעיוני בין המורדים בהשפעה הבלבדית של הנהגת הקיבוץ המאוחד לבין ההולכים אחרי "הקו הגנרלי" שלו. מיוחד למאבק זה היה שילוב מוטיבים של עצמאות מחשבתית של בני נוער, עם הזדהות והליכה שבי אחרי אישיותם של ברל כצנלסון מזה ויצחק טבנקין מזה.

אופיה המתבלט של תנועה זו בא לידי ביטוי למן ימיה הראשונים. היא הוקמה בשלהי שנות העשרים באיחוד של "החוגים" – שהקימו תלמידים מהגימנסיה הרצליה בתל־אביב לשם לימוד מקורות הציונות – ולגיון הצופים בירושלים. בשני המקומות היתה מעורבת יוזמתם של מחנכים מבוגרים – ד"ר ברוך בן־יהודה בתל־אביב ופרופסור שוואפה בירושלים – ובשני המקומות גברה שאיפתם של בני הנוער לעצמאות, והם השתחררו מהפטרנליזם הרוחני של המורים המחנכים. אפשר לקבוע, כי היו אלה הצעירים, שפילסו לעצמם את דרכם התנועתית.⁴² לאחר זמן הצטרפו אליהם גם חברי קהילת הצופים החיפאית.

בתנועה זו נתגלם הטיפוס הארצישראלי של תנועת הנוער ה"חופשית", הבלתי תלויה בחברה הממוסדת. היא החלה דרכה בחיפוש שורשים בעבר הלאומי ומצאה אותה בהידרכות לקראת עתיד נכסף, בהליכה נלהבת לקראת יצירה חברתית חדשה. לשון אחר: ראשיתה היתה בהסתגרות ובאינטרוספקט, והמשכה ברצון להתערות במפעל החלוצי של תנועת העבודה. במהלך התפתחותה התרחבו והלכו אופקי ראייתם והתעניינותם של חניכיה, והוויכוחים האידיאולוגיים של התקופה אחזו בהם וטילטלו אותם.

בכל שכבת צעירים היו מי שביקשו להגיע מחדש בכוחות עצמם, מתוך אי־תלות בקודמיהם לדרך שתיראה להם. אופיינית היתה, למשל, החלטה של השכבה הבינונית של התנועה בתל־אביב לנהל את פעולותיה ללא נוכחות של מדריכים – מה שהביך את פעילי השכבה המתבגרת, שראו חובה לעצמם להדריך את הצעירים מהם.⁴³

40. נתון זה מצוי במאמר "דמוקרטיה או פיצול", מאת אריה, במעלה, מס' 156, 29 ביוני 1937, עמ' 4.

41. "כינוס בני הקבוצות הבוגרים באלומות", במעלה, מס' 158, 6 באוגוסט 1937, עמ' 11.

42. י. ככפי (עורך), שנות המחנות העולים, א', "ראשית החוגים", עמ' 58-66, 69-72, 74-78.

43. שם, עמ' 335-336.

במלאת י"ג שנים לתנועה, בסתיו 1939, נתן אהוביה מלפין ביטוי פיוטי לתופעה ברשימה, שנדפסה בביטאון התנועה וצוטטה מאז הרבה בכינוסיה, על מקוריותה ועצמאותה של תנועת המחנות העולים:

"מאליה, כצמח השדה, ללא יד מטפחת ללא עין צופיה, וללא תפילה וללא יסורי ציפיה עלתה תנועתנו. איש לא זרעה בדמעה ולב לא פרפר ויחל עד עלותה. מאליה, כציץ בר עלתה ותך שורשים באדמת המולדת. למטפלים לא נזקקה ולא הורגלה לאוויר הדחוס של החממה... על-כן, תמיד עצמאית, מחפשת תמיד, תמיד חותרת אל אמיתה."⁴⁴

בתוך זמן קצר יחסית היתה המחנות העולים לתנועה המחנכת ל"הגשמה", כלומר להליכה לקיבוץ בתום לימודי בית-הספר התיכון. זו היתה הדרך, שבחרו בה ראשוני התנועה, והיא נעשתה חובה בהחלטה מפורשת של כינוס בוגרי התנועה בשלהי 1932.⁴⁵

שנתיים בסך הכל עברו, מאז יסדו הבוגרים את קבוצת החוגים הראשונה, עד שהחליטו לצרף את קבוצתם להקיבוץ-המאוחד. בהחלטתם זו סימנו דרך לתנועה כולה. ההכרעה לא היתה מקרית. אפשר לקבוע לה נקודת התחלה בדיון, שבו הפתיע אחד החברים הבולטים בשכבה המתבגרת, יוויק קרייז (לימים חוגים), את חבריו כשאמר, שקבוצת המגשימים צריכה להיות פתוחה לכל מי שירצה להצטרף. בהבזק דיון אחד פסחו אז הצעירים על התהליך הממושך של הקבוצות הראשונות, שביקשו ליצור ב"אופן אורגני", בתהליך מבוקר ואטי, קבוצה-משפחה. המחנות העולים נחתו ישר על דרך הפתיחות, שקירבה אותם אל הקיבוץ-המאוחד.⁴⁶

ובכל זאת קדמה להכרעה התלבטות, לאיוו מסגרת ארצית להצטרף – להקיבוץ-המאוחד או להקיבוץ-הארצי. הרוב נמשך אל המסגרת הראשונה, אולם היו שנרתעו מפני ההמוניות, האנונימיות והאפרוריות של הקיבוץ הגדול. מושכת יותר היתה בעיניהם היצירה החברתית של תנועת הנוער האוטונומית, כפי שבאה לידי ביטוי בישובי הקיבוץ-הארצי, שבהם כאילו נמשכה אווירת הקן של תנועת הנוער. גורם משיכה נוסף היה הפעולה התרבותית והרעיונית. בתחום זה קשה היה להקיבוץ-המאוחד להתחרות עם יתרונותיה התרבותיים של תנועת השומר-הצעיר.⁴⁷

בוגרי המחנות העולים מצאו עצמם חלוקים אלה על אלה בעקבות השפעות אידיאולוגיות ממקורות שונים. סיפר אחד מבוגרי התנועה על דיוני קבוצת החוגים בשאלת ההגדרה למסגרת התיישבותית ארצית: "היה ויכוח סוער אם הציונות עוזרת לאימפריאליזם הבריטי. א. [חבר שנטה להשומר-הצעיר] עורר גם את השאלה, אם על-ידי זה שאנו מוציאים מהגולה את היהודים, שהם החומר הפעיל ביותר, איננו מעכבים את המהפכה הסוציאליסטית." רוב

44. שם, עמ' 55.

45. כינוס בוגרים בנען, 24 בדצמבר 1932, שם, עמ' 365-366.

46. שם, עמ' 84.

47. ראה למשל רשימה של לאה אלתרמן, שם, עמ' 306-307.

בוגרי המחנות העולים סברו אחרת והגיעו להכרה, כי על-ידי מטריאליזם היסטורי לא יגיעו לא להקיבוץ-המאוחד ולא להקיבוץ-הארצי, ולכן החליטו לברר בשיחות "את השאלות הממשיות של ההווי שלנו."⁴⁸

מה היה תוכנן של "השאלות הממשיות"? - המעבר מתנאים של פלוגת עבודה ליד המושבה חדרה, מקום שהחלה הקבוצה הראשונה את מעשה ההגשמה, לעמק יזרעאל, שבו השתכנו תחילה במחנה צריפים ליד מושב כפר יחזקאל, ואחר כך - במחנה משופר יותר ליד מעיין חרוד; מקומות העבודה שהועמדו לרשות הקבוצה בידי הקיבוץ-המאוחד, כל עוד לא נזקקו להם משקי הקיבוץ. וכך מצאו עצמם החברים קשורים בשאלות המעשיות להקיבוץ-המאוחד, כל עוד לא נזקקו להם משקי הקיבוץ. וכך מצאו עצמם החברים קשורים בשאלות המעשיות להקיבוץ-המאוחד נוסף על הזיקה הרעיונית, שחשו רובם לדרכם של אנשי עין-חרוד.⁴⁹ אחרי דיונים שנמשכו קרוב לשנה, החליטו להצטרף למסגרת ארצית זו.⁵⁰ לצורך הבנת מלוא מניעי ההצטרפות יש לדעת, כי על ראשוני המחנות העולים שיצאו להגשמה העיקר מספרם המצומצם. מהמחזור השני של בוגרי התנועה הצטרפו אל קבוצתם רק שני חברים. לא היה ברור, אם יגבר הגידול על הנשירה, והיו שהגיעו למסקנה: "אינטליגנטים לא יהיו לפועלים פשוטים, וחסלו!"⁵¹ קשה מכל היתה האבדה, שפקדה אותם בראשית דרכם ההתיישבותית בעמק יזרעאל - התאבדותם של שני חברים. נראה היה, כפי שהתבטא יצחק כפכפי, מראשוני המחנות העולים, אחרי שלוש שנים כי, התמוטטו היסודות: "כח הבניין שבנינו... נדמה שהנה הוא מתערער."⁵²

אין ספק שהצלתה של הקבוצה מהמשבר, שהיה כרוך בהיקפה המצומצם, בא לה מידי הקיבוץ-המאוחד. הוא שהורים תחילה לקבוצתה הראשונה, ואחרי כן לשנייה, עשרות צעירים

48. שם, עמ' 284-295.

49. התרחש בנידון זה מעבר קיצוני מרתיעה לדבקות. מעניינת עדותו של יצחק כפכפי: "את הקיבוץ-המאוחד כמעט שלא ידענו. על-פי השמועות שהגיעו אלינו לא יכול היה לשוב את לבנו. קיבוץ 'מכני' כביכול, הכופה את מרותו 'מלמעלה', על כל קבוצה ועל כל יחיד, קיבוץ אשר כפי ששמענו עליו, איננו מתחשב ברצון פלוגתיו - לא נראה לנו הולם את האמת שבלבנו... הרי מתחילתם התחנכו החוגים לעצמאות, אולי מופרזת: בתוכנו - האמת, מחוצה לנו - השקר. כשעמדנו בענין טבעון לפני הכרעה על הליכה לקיבוץ המאוחד... קיבל הרוב הגדול של הקבוצה את דרך הקיבוץ-המאוחד בשלמותה. אם להאמין - הרי אמונה שלמה. אם יש לנו אמונה בכל עולה לארץ, שיכול הוא לרצות כמונו, להבין כמונו - הרי שהארגון חייב להיות כללי, שלם, המחייב כל חלק בו". שנות המחנות העולים ב' עמ' 14.

50. בינואר 1931 החליטה על "אוריינטציה לקיבוץ המאוחד", וב' 11 באפריל אותה שנה סוכם על ההצטרפות. שם, עמ' 452.

51. למשפט זה כיוון י. כפכפי, בכינוס קבוצת החוגים בעין-חרוד, תשרי תרצ"ה. מדבריו השתמע, כי על סימן השאלה לא היה לו ולחבריו מענה רציונלי. הוא אמר: "מהיכן שאבנו אז את האמונה, את האף-על-פייכך' הגדול, להישאר בעמק - אין לדעת... מי שעבר את כל החיים האלה והתחיל להתקשר למקום, אל המפעל, אסור שיוניח את המשענת האחרונה." "האמונה שבלבנו", שנות המחנות העולים, ב' עמ' 14.

52. י. כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, א', עמ' 309; ב', עמ' 140, 227.

מגרמניה⁵³ ומפולניה. בשלהי 1934, שש שנים אחרי שיצאו ראשוני המגשימים לחדרה, היו בשני חלקי קבוצת החוגים 280 חברים, מהם 181 עולים, רובם מגרמניה.⁵⁴ בצד תגבורת זו התרחבה התנועה בעקבות הגידול הדמוגרפי בשנתונים הצעירים של נוער לומד בישוב והעמקת חדירתה של התנועה לנוער זה. מספר היוצאים להגשמה מבוגרי המחנות העולים גדל.⁵⁵ התגבורת מחו"ל הוסיפה להגיע גם בשנות השלושים המאוחרות, אולם בשנים אלה גבר משקלו של הנוער הארצישראלי. הוא התבלט בשנות המאוחרות, ועוד ביתר שאת עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר פסקה כמעט לגמרי העלייה החלוצית.

הערעורים על המצב הקיים, שהטילו סערה בתנועות הנוער, החזירו את המחנות העולים להוויית תנועת נוער במשמעותה המקורית. שוב פוגשים בשורותיה צעירים המחפשים לעצמם דרך. הם לא היו נכונים לעלות על דרך סלולה בידי הקשישים מהם. בוויכוח על איחוד תנועות הנוער בעקבות המערכה, שפתח בה ברל כצנלסון, פילסו להן השכבות המתבגרות מחדש דרך משלהן ושיבשו את התהליך המצטבר של סמכות, שקנו לעצמם הראשונים. לראשונים, שעמדו במבחן ההגשמה, היתה הילה, שסייעה להם להחזיר לתנועה את בשורת המקסימליות החלוצית, בשורת הקיבוץ הגדול והגדל, התובע התמסרות ללא שיוך למפעל הקולקטיבי, ועל סמך תביעה זו – מקיים את מרותו.⁵⁶ והנה, במשך שנות השלושים

53. על החלטת מזכירות הקיבוץ לשלוח עלייה מגרמניה לקבוצת החוגים, ראה א. תרשיש, "פרקי סיכום למועצת הקיבוץ", מבפנים, יוני 1934. בדבריו הנוכחים לעיל אמר כפכפי: "הוספת חברים ממוצא אחר והתחלת העלייה אלינו מגרמניה – זו היתה עורה שנתן לנו הקיבוץ במצבנו הנואש, והיא שפזרה את האווירה המאיימת של עין-חרוד באתם הימים". בתשרי תרצ"א (ספטמבר 1930), שנתיים לאחר יסוד הקבוצה, היו בה 37 חברים. כעבור שנתיים נוספות גדל מספרם ל-77, מהם ישבו כמהציתים בעין-חרוד, והמחצית האחרת ברעננה. שנה לאחר שהחלו לקבל עלייה מגרמניה הגיע מספרם ל-164, וכעבור שנה נוספת – ל-280. הרכב חברי הקבוצה, על שני חלקיה, לפי ארצות המוצא, היה כדלקמן: מגרמניה – 143, מארץ-ישראל – 99 מפולין – 24 מארצות אחרות – 14. שנות המחנות העולים, ב', עמ' 40.
54. לפי תעודות שונות היה המספר הכולל של החניכים: אביב 1933 – 500; ינואר 1934 – 600 עד 650; פסח תרצ"ו – 850; קיץ 1936 – למעלה מ-1,000; נובמבר 1937 – 1,035 – פברואר 1940 – 1,540. יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, א', עמ' 361, 393; ב', 47, 140, 227.
55. מספר חברי 'החוג העולה' (חניכי התנועה בשנתם האחרונה – לפני יציאתם להכשרה): בסוף 1937 – 80. בסוף 1939 – כנ"ל. ביולי 1940 – 99. יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב', עמ' 140, 240.
56. אחרי שיצאו בוגרי החוג הראשון ("הוקן") של התנועה להגשמה בסתיו 1928, כאשר הקימו קבוצה בחדרה, לא נשאר איש מהם להדריך בתנועה. הקשר שלהם עם החברים הצעירים היה באמצעות מכתבים, במפגשים עתיים, בכינוסי התנועה הראשונים ובמחנות קיץ. ורק בראשית שנות השלושים החלה שליחות קבוצה לתנועה של חברי הקבוצה. היה זה לאחר שהשכבה המתבגרת בחיפה שלחה להם הודעה אוילטימטיווית, "שאם לא יבוא לתל-אביב אדם שיוכל להחיות את השכבה ואת כל החוגים – השכבה מתפוררת." (מכתב מינואר 1931). מסתבר שתחילת פעולתו של השומר-הצעיר בראשית שנות ה-30 בקרב הנוער הלומד הארצישראלי, היתה מהגורמים שלחצו על ראשוני התנועה להתמסר לביסוסה. אנשי "החוג הוקן" שטיפחו את הקשר עם התנועה, יצחק כפכפי, מזכירה הראשון של התנועה, ושבתי בארי, שאירגן את מחנה הקיץ הראשון, היו לתלמידי המובהקים של טבנקין.

המאוחרות, כשנסערו חיי התנועה, התערערה יחד עם סמכות הראשונים להכתיב דרך לבאים אחריהם גם הבלבדיות של הזיקה להקיבוץ-המאוחד. המחנות-העולים "כאילו נולדו רק עכשיו" (כך הגדירה את המצב באורח ביקורתית, במזכירות הקיבוץ-המאוחד, חומה חיות).⁵⁷ הוויכוח הציית פתוס חדש בתנועה, ולאור התפתחותה של תנועת השומר-הצעיר והופעתה של גורדוניה והתחרות בין שלוש התנועות היה פתוס האחדות במחנות-העולים לתודעת שליחות למען כיבוש הנוער הארצישראלי בהמוניו לדרך החלוצית.

הוויכוח על איחוד תנועות הנוער גבר, ככל שגבר משקלו של הנוער הארצישראלי בהתיישבות. חלקם של בוגרי המחנות-העולים ניכר בהקמת נקודות ישוב חדשות בגזרות החלוציות המובהקות שלה, כגון התיישבות חומה ומגדל במעוז, הקמת הפלוגה בסדום, היאחזות בית-הערבה שבצפון ים המלח, וביחד עם הנוער העובד - הקמת חולתא בעמק החולה ושדות-ים בחוף קיסריה.

בשנים אלה התחוללה תמורה חיובית מכרעת בזיקתו של הנוער הארצישראלי להתיישבות העובדת. אם יצאו ראשוני המחנות-העולים להגשמה בעקבות חיפוש דרך ל"מימוש עצמי", הרי מתקופת מאורעות הדמים ואילך יצא הנוער מהערים אל מרכזי ההתיישבות הכפרית מתוך הכרה של מילוי משימות לאומיות. לנוכח היותם של מושבים וקיבוצים מטרה בולטת להתקפות מצד אויבים חיצוניים, לנוכח התופעות של בניין כוח עצמאי בישוים אלה, ההודף את התוקפים, לנוכח הקשר המובהק בין גבולות ההתיישבות וגבולות העצמאות היהודית הנכספת, שוב לא נתפסה ההגשמה כפתרון לקבוצות עילית מחפשות דרך - אלא כעניין לאומי, שזכה לתמיכה בקרב חלקים נרחבים של הציבור הארצישראלי.⁵⁸

לכאורה צריכה היתה התפתחות זו להביא אל המחנות-העולים המוני נוער. למעשה היתה ההצלחה חלקית, ובעקבות כך אנו מוצאים עדויות של ביקורת עצמית וויכוח פנימי. הביקורת העיקרית היתה נגד שקיעה "במי האפסיים שלאחר זרם המאורעות הגדול" ושגרה של דרכי פעולה וחינוך של תנועה קטנה, ש"אינם עוד הכלים המתאימים לתנועה גדולה."⁵⁹ הביקורת

57. במזכירות הרחבה של הקיבוץ-המאוחד, 26 באפריל 1938, יד טבנקין, מיכל V, ספר 20.

58. לפי פרסום של המחנות-העולים, יומן הקומונות מ-21 במרס 1940, השתתפו במפקד הנוער 11 תנועות אלה שהיו מאוגדות ב"מרכז הנוער הארצישראלי". בסה"כ דיווחו תנועות אלה על 23,600 חניכים. מתוך אלה נמנו יותר ממחציתם 12,630, עם ארבע התנועות ההסתדרותיות שחייבו יציאה להגשמה: הנוער-העובד (לרבות בני המשקים), השומר הצעיר (לרבות בנים של קיבוצי הקיבוץ-הארצי, חברות נוער ותלמידי המוסד החינוכי במשמר העמק), המחנות-העולים וגורדוניה. נוסף על אלה יש להביא בחשבון תנועות לא הסתדרותיות, המחנכות להגשמה (בני-עקיבא - 2,300 חניכים), וכן חלקים בתנועת הצופים (שמנתה 3,300 חניכים) המכבי הצעיר, (3,500 חניכים), שמתוכם יצאו גרעינים להגשמה, וביחוד אחרי הקמת הפלמ"ח ב-1941. הנוער-הציוני א' - תנועה קטנה - לא השתתפה במפקד. מנתונים אלה ברור, שהגורם החלוצי היה אז דומיננטי בתנועת הנוער הארצישראלי. יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב', עמ' 227.

59. ראה עלון בסטנסיל בארכיון התנועה ביד-טבנקין על כינוס השכבה המתבגרת, החוג העולה וההכשרות בגבעת-ברנר בחנוכה תרצ"ו.

התפתחה בשלבים שונים לוויכוח על "כלליות", מושג שכבר פגשנו [...] בפרק זה בדיון על הנוער-העובד. הוא מרכזי גם להבנת התפתחותה הרוחנית-הפוליטית של תנועת הנוער הלומד הארצישראלי, אם כי משמעותו בהקשר זה שונה במקצת.

בתחום העיוני תבעה הכלליות להתמקד בעיקר, במכנה המשותף, במיוחד, ולא להתעסק במיוחד, במפריד. המטיפים לכלליות טענו, שהדגש ששמו תנועות הנוער בהצדקת קיומן הנפרד והסתגרות כל אחת מהן בד' אמותיה מנעו את ארגון המוני הנוער, שנמצאו מחוץ לכל מסגרת תנועתית.

קשה לקבוע, באיזו מידה היתה תביעה זו לאיחוד הנוער החלוצי יוזמה שבאה מהתנועה מלמטה, ובאיזו מידה היתה תוצאה של השפעות מבחוץ, בעיקר השפעתו של ברל כצנלסון. ביטויה, מכל מקום, היה מקורי. בכינוס השכבות הבוגרות של מחנות-העולים בשלהי 1936 הכריזו אהוביה מלפין, חבר הכשרה, שהוא מאמין, "כי המציאות היהודית בארץ מחייבת היות התנועה החלוצית לתנועה המכריעה של הנוער הארצישראלי, אולם יש מחיצות המבטלות כל אפשרות מגע". לכן, כדי לגייס רבבות נוער, "צריכה התנועה שלנו להטיל על עצמה את התפקיד של יצירת הסתדרות הנוער החלוצית הכללית בארץ", כלומר לבטל את זיקתה הייחודית למסגרתה שלה (וממילא גם את קשריה הבלבדיים עם הקיבוץ-המאוחד) ולפעול להקמת מסגרת הסתדרותית כללית של נוער לומד חלוצי.⁶⁰

המסע, שפתח בו אהוביה מלפין בתמיכתו של חיים בן-אשר, שהיה אז חבר ועדת הנוער של הקיבוץ-המאוחד, להקמת מסגרת נוער כללית "לכיבוש ולהגנה", נתפרש אצל ותיקי התנועה כסטייה מהעקרון של חובת ההגשמה, כפי שהתגבש וקודש בתנועה במשך התפתחותה. טבנקין, שהשתתף בכנס הבוגרים, שבו הועלתה ההצעה, הסתייג ממנה: "אם 'כיבוש והגנה' באים במקום דרך חינוכית ברורה, אז זוהי חולשה". כנגד הרעיון לעשות את מחנות-העולים למסגרת יותר כללית ופחות מחייבת הציב מנהיג הקיבוץ-המאוחד את המשך הדרך, שהורה עד כה, הדרך של יצירת כוח על-ידי הטלת מרותה של המסגרת הקיבוצית הארצית על חבריה. הוא פסק: אין להקדים כמות לאיכות, ואין לגבש כוח ללא שלטון האידיאה.⁶¹

יוזמי התביעה להרחיב את תחומי המסגרת קיוו למשוך אליה את תנועת הצופים, שניצנים של כמיהה לחלוציות נראו בה. מגמת ההרחבה עוררה בקרב הנהגת הקיבוץ-המאוחד את החשד, שהיא כרוכה "בקפול הדגל האדום", כלומר בטישטוש התכנים המעמדיים של החינוך התנועתי. התביעה החדשה לכלליות ולפתיחות – שהוצגה על רקע מאורעות הדמים ונומקה בתפקידי הבטחון וההתיישבות החדשים, שניצבו לפני הנוער – עוררה ביקורת, על

60. הדברים נאמרו בכינוס השכבה המתבגרת וההכשרות בתנוכה תרצ"ז (נובמבר 1936). אהוביה מלפין הציג את עמדתו חודשים מספר לפני כן בישיבת מרכז המחנות-העולים ב-8 באוגוסט 1936, כשתבע שחברי התנועה לא יסתגרו ויתבודדו, אלא יהיו פעילים במסגרות כלליות, כדי להשפיע על "הנוער שהוא ער ותוסס... טוב אם על-ידי פעולה זו נבהיר דברים ונביא נוער לארץ ישראל העובדת, ולא דווקא לקיבוץ". יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב' עמ' 88.

61. שם.

שהיא מתמקדת יתר על המידה בהיבט הארצישראלי המצומצם. אמר טבנקין: "יש תמיד הרגשה, בשיחות עם הנוער הארצישראלי, שהמאורעות שהיו בארץ הם נפרדים מכל העולם וממצב היהודים בעולם." הוא הדגיש, כי התערערות מצב היהודים באירופה קשורה בתופעות בינלאומיות, כי יש קשר בין המאורעות בארץ למלחמה העולמית הסמויה המתנהלת בעקבות עליית הפשיזם, וכי תנועת העבודה בארץ "היא חלק של המהפכה העולמית, [ובתוך] כך, של המהפכה היהודית." ברור היה, כי דברים אלה נועדו להדגיש את התכנים הסוציאליסטיים בחינוך התנועתי.

את החניכים העסיקה שאלה אחרת: כיצד להפוך את "התסיסה בנוער" לגיוס רחב להסתדרות נוער לומד המונית. היו שהקשו: האם עשוי שינוי שמה של המסגרת להפוך אותה ממצומצמת להמונית? או שמא הכוונה היא להשיג גידול מספרי על-ידי ויתור על חובת ההגשמה והמרתה בהסתייגות להגנה? היו שטענו שמספר החברים בתנועה קטן, משום שהיא תובעת הרבה, אולם זו תמצית יעודה: "לא באים אלינו, מפני שאנו דורשים הרבה, אבל את זה חייבים אנו לדרוש. זוהי דמותנו." המדריכים, ותיקי המחנות העולים, נאמני הקיבוץ המאוחד, הועמדו במצב מביך: הכרתם אמרה להם לא להרפות מהקנאות לדרך המקסימליסטית. אולם עם זאת הטיפו גם הם לפתיחות מרבית ולכלליות, לנאמנות "לערכים, ולא למסגרת."⁶² הם לא הציגו תזה מנוגדת ברורה, גם לא הציעו להתקשר פורמלית עם הקיבוץ המאוחד. אדרבה, משנה לשנה התקדמה התנועה עוד צעדים בדרך הכלליות: תחילה הוחלט לייעד הכשרה גם לישוב של חברי הקבוצות, ואחר כך – אפילו למושב עובדים.⁶³

חברי מזכירות הקיבוץ המאוחד עקבו בדריכות אחרי דיוני מועצת המחנות העולים, שהתכנסה באביב 1938 ודנה במשמעות הכלליות ובאיחוד תנועות הנוער. במועצה הודגשה הזיקה לכל צורות ההתיישבות והובעה התנגדות בלבדיות של דרך הקיבוץ המאוחד בהגשמה. בתגובה הובע בחוגו של טבנקין החשש, כי סיסמאות הכלליות והאיחוד, כפי שהן נישאות בפי תלמידיו של ברל כצנלסון, מכוונת לפגוע בהגמוניה של "הפלג הרדיקלי ביותר בתנועת הפועלים" – הקיבוץ המאוחד.⁶⁴

לאנשי הקיבוץ המאוחד לא היה נוח להסתייג ממגמה של איחוד, והם חיפשו נוסחאות שיחלצו אותם מלהתייצב נגדה במפורש. כך למשל, ביקש ישראל אידלסון להפיג את המבוכה והסביר, כי יש להבחין בין "אחדות אריתמטית", כלומר מיזוג מסגרות – שתיים שהיו לאחת – ובין "אחדות אידיאולוגית". לפי הבחנה זו, הקיבוץ המאוחד, השומר על כלליות החלוץ, מקיים אחדות, אפילו כאשר מתקיימות בצדו מסגרות נפרדות. לעומת זאת תהיה בצירופן של המסגרות זו לזו על יסוד פדרטיבי נסיגה מרעיון האיחוד, משום שהוא

62. שבתאי בארי, "נאמנות לערכים ולא למסגרת", יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב', עמ' 153-150.

63. בשלהי 1940 נערכה פגישה משותפת של חברי שתי התנועות בירושלים, ובה הוחלט לפעול במשותף למען האיחוד. לא איתרתי תיעוד על הפגישה, למעט איזכורה ב"חזור למחנות" של המחנות העולים, 16 בדצמבר 1940. יד טבנקין, ארכיון המחנות העולים.

64. במזכירות הרחבה של הקיבוץ המאוחד, 26 באפריל 1938, יד טבנקין, מיכל V, ספר 20.

יגרור אחריו את טישטוש יחודו של הקיבוץ-המאוחד, המגלם את האחדות האמיתית.⁶⁵ ניסוחם סופיסטיים כאלה לא שיכנעו את שוחרי איחוד תנועות הנוער.⁶⁶ התביעה לאיחוד תנועות הנוער החלוציות הועמדה אז על הפרק משום שדווקא בתקופת המאורעות גבר הפיצול בפעולה החינוכית של שליחי ההתיישבות העובדת בקרב הנוער הארץ-ישראלי.

הנהגת גורדוניה שלא התייחסה באמון להצהרותיהם של ראשי המחנות-העולים על הכלליות שלהם, והוסיפה לראות בתנועה זו שלוחה של הקיבוץ-המאוחד, ניגשה להקמת תנועה נפרדת גם בארץ. כך הגיע לשבע מספר תנועות הנוער, הקשורות במידה זו או אחרת בהתיישבות העובדת.⁶⁷ ברל כצנלסון ושותפיו למגמת האיחוד הגיבו על הקמת גורדוניה בארץ בתביעה לאיחודה המיידית עם המחנות-העולים. בקרב שורות גורדוניה התגלתה נטייה להיענות, אך זו רוסנה בידי הנהגת התנועה, שהכריזה כי לא תסכים לביטול תנועת הנוער שלה, כל עוד לא יקום איחוד התנועה הקיבוצית.⁶⁸

לויכוח הנטוש סביב נושאי האיחוד והכלליות נוספה מחלוקת אידיאולוגית, אשר חילחלה בתנועת העבודה כולה ובתנועות הנוער בפרט: היחס לברית-המועצות.

האהדה לרוסיה הסובייטית במחנהו של טבנקין, מצאה ביטוי רעיוני מודגש בפעילותם של שליחי מחנה זה בנוער הארצי-ישראלי. היו צעירים לא מעטים, שנמצאו במבוכה: הם לא רצו להינתק מהזיקה למייסדיה ולמקסימליזם החלוצי של הקיבוץ-המאוחד, אולם התעוררה אצלם התנגדות לאינדוקטרינציה המרקסיסטית ולאידאולוגיה של רוסיה הסובייטית. היו כאלה, שנחלצו ממבוכתם מתוך הכרעה נגד מדריכיהם. כך עשה אחד מהם בכינוס בוגרי התנועה בדצמבר 1939, כשיצא נגד העתקת מרכז הכובד מהחרדה לגורל יהודי אירופה לעמדותיה של תנועת הפועלים הבינלאומית כלפי המלחמה. הוא תבע, שהבוגרים ידונו

65. שם, שם.

66. המועצה הראשונה של המחנות-העולים, שהתכנסה בבית שיטה ב-19-23 באפריל 1938, תבעה "מכל הסתדרויות הנוער הלומד... להתאחד לתנועת נוער חלוצית אחת, אשר תהנך את חבריה לקראת ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל, על יסוד חובת ההגשמה האישית של ערכיה הכלליים, וקראת להסתדרות ל"קבל לידיה את אחריות קיומה והדרכתה, גידולה וביצורה של התנועה". במועצה התנהל ויכוח בין ותיקים, כולם אנשי הקיבוץ-המאוחד, שתמכו בהחלטות הני"ל, ובין צעירים יותר, גם הם נאמני הקיבוץ-המאוחד, שהתנגדו להן וביקשו להמירן בהגדרה מפורשת לקיבוץ-המאוחד. השוני בתפיסת הכלליות, שעתידי היה להתגלע, עדיין לא בלט במועצה הראשונה. בכל זאת הביעו אחריה חברי מוזכירות הקיבוץ-המאוחד, יצחק טבנקין, חומה חיות, ישראל אידלסון ויצחק בן-אהרון, חשש מהלוך הרוח, שבא לידי ביטוי בה. יצחק כפכפי (עורך), המחנות העולים, ב', עמ' 162-165 והדיון הנזכר בהערה 49.

67. שש האחרות הן: הנוער-העובד, המחנות-העולים, השומר-הצעיר, הסתדרות הצופים, בני-עקיבא והנוער-הציוני.

68. על התסיסה בגורדוניה, ראה "לאחר ועידת המפלגה", יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב', עמ' 170-171.

“על היהדות והמלחמה... המעמידה בסכנה את האומה כולה.”⁶⁹ האהדה לברית-המועצות, והתפיסה הבינלאומית (בניגוד לתפיסה המתמקדת בגורל היהודי) היו כרוכות באינדוקטרינציה מרקסיסטית, שהיתה חלק מתפיסת עולמם של אחדים מפעילי הקיבוץ-המאוחד בתחום החינוך הרעיוני. על רקע זה התקוממה שכבה חדשה במחנות-העולים בשלהי שנות השלושים נגד הסגידה הרוחנית לכנסייה המרקסיסטית שמרכזה במוסקווה. הוצג סימן שאלה מנקר לגבי מקומה של ברית-המועצות במאבק העולמי בין הפשיזם ובין הדמוקרטיה, מאבק שהיו לו מאפיינים אידיאולוגיים מובהקים. השאלה החריפה ערב פרוץ מלחמת העולם, עם חתימת ההסכם הסובייטי-הגרמני, וביתר שאת – עם פרוץ המלחמה ובעקבות חלוקת פולין ופלישת הסובייטים לפינלנד.

כך נתקשרה אצל נושאי הכלליות הצעירים מגמת האיחוד עם התנגדות לתופעות של התבוללות ב“עולם המהפכה” הקומוניסטי-האוניוורסלי. [...] הדוגלים בכלליות בנוסח ברל כצנלסון לא שללו את דרכו של הקיבוץ-המאוחד בהתיישבות. אדרבה, רובם היו מוסיפים להעדיף אותה, אלמלא התנגדו למגמות המפלגתיות-הרעיוניות של טבנקין ואלמלא שימשה הנהגת הקיבוץ-המאוחד לדעתם מכשול לאחדות התנועה הקיבוצית ולאיחוד הנוער. על רקע זה עלתה סיסמה חדשה: אי-הגדרה אף לאחת מהמסגרות הארציות הנפרדות של התנועה הקיבוצית. מאחורי הסיסמה היתה תכנית מעשית: להקים קבוצה חדשה, שלא תלך בעקבות קודמותיה ולא תצטרף לקיבוץ-המאוחד, גם לא לשום מסגרת אחרת, כל עוד לא קמה אחדות התנועה הקיבוצית. התקווה היתה, שקבוצה זו תאותת לבאות אחריה ללכת בדרכה, וכך יתהווה לחץ גובר והולך למען האיחוד.

באביב 1941 התנהל מאבק, סמוי בחלקו, בין ותיקי התנועה, שהתנגדו למפעל התיישבותי חדש ובלתי מוגדר, לבין צעירים, שהאידיאולוגיה ורומנטיקה שימשו אצלם בערבוביה: שאיפת איחוד וחלומות כיבוש נועז. הצעירים דיברו כמעט בנשימה אחת על ערכים של חופש ודמוקרטיה ועל הקמת ישוב על הר החרמון. הוותיקים טענו, שצורכי המפעלים הקיימים של התנועה, אשר סבלו ממחסור בכוח אדם מחמת המלחמה, ששיבשה את דרכי העלייה, קודמים למשאלותיהם הנלהבות של הצעירים. אל לה לתנועה לפזר את כוחותיה

69. מאיר אביזוהר בכנס בוגרים בחנוכה ת”ש, 10-12 בדצמבר 1939. הדברים נאמרו מתוך ביקורת על דברי הפותחת, רחל בר, שלא נגעה ולו במלה אחת, במשמעות המלחמה מבחינת העם היהודי. להצדקת ההסכם הסובייטי-גרמני אמרה, ש”יש יסוד לחשוב, כי אנגליה התכוונה שלא להילחם, אלא לסכסך בין רוסיה וגרמניה, למען החלש את כוחותיהן של שתי מדינות אלה... יש לשער כי תכסיסה... הם הם אשר הניעו את רוסיה להתקרב לגרמניה.” ברל כצנלסון, שהקשיב לדברי הבוגרים, רשם בפנקסו: “רחל בר – התיבה המזמרת.” מאיר אביזוהר כינה את ההסכם עם גרמניה “בגידה ממש. רוסיה הסובייטית איבדה את מצפונה...” הוא דן בקרע בין התנועה הציונית לבריטניה ואמר: “בכל זאת דרכנו עתה תהיה יד ביד עם הדמוקרטיה, אך עם נצחון הדמוקרטיה תתחיל מלחמתנו שלנו – במנצחים.” יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים, ב’, עמ’ 217. ראה גם דבריו של מאיר אביזוהר במרכז המחנות-העולים. 1 באוגוסט 1941, שם עמ’ 293.

יתר על המידה, טענו הוותיקים. למרבה ההפתעה הצליחו שוחרי המפעל החדש להשיג רוב, וכך זכתה בהכרת התנועה קבוצת חוגים חדשה. היא החלה דרכה כפלוגת עבודה בגבעת-עדה, בימים, שבהם התחדש במושבה זו המאבק על העבודה העברית.⁷⁰

בקיץ 1942, עלתה הקבוצה לאדמות חמדיה שבעמק בית-שאן ללא תמיכה של מסגרת התיישבותית ארצית. אולם לא זו היתה הבעיה העיקרית. התנאים היו קשים מאוד: חלקות עיבוד מפורזות בין קרקעות של ישובים ערביים עוינים, מקורות מוגבלים של מים דלוחים ומלוחים, שלא הספיקו להשקיה, אלא למיעוטו של השטח באיזור השחון ההוא, אולם די היה בהם כדי שישרצו שם יתושי קדחת.

קשיים אלה ותלאות אחרות גרמו לארגון מושבי, שעלה למקום שלוש שנים לפני כן – לנטוש את המקום. אולם ככל שהכאיבו הקשיים הפיסיים, התברואתיים והכלכליים, ויותר משהגבילה מיטת הסדום של המים והאדמה, היתה בעיה קשה יותר. חלק מחברי הקבוצה נתקפו בתוך זמן קצר בפחד מפני הבידוד והמחסור בכוח אדם בעתיד. חלק זה תבע לחדול מאי-ההגדרה ולהצטרף לקיבוץ-המאוחד, ולמצער להתקשר עמו לשם קבלת תגבורת. בתחום זה ארב לחמדיה גורלן של רמת-יוחנן ובית-אלפא. הנסיבות היו שונות, אולם ההקשר היה דומה: פיצולה המפלגתי-אידיאולוגי של ההתיישבות העובדת. והתוצאה אחת – פילוג הקבוצה.⁷¹

פילוגה של חמדיה היה סימפטומטי להחרפת המחלוקת הרעיונית בדור הצעיר של מפא"י ובקרב תנועות הנוער, שהיו בתחום השפעתה. ב-1944 גברו תומכי "הקו הגנרלי" של הקיבוץ-המאוחד בתנועת המחנות-העולים, ומועצת התנועה דחתה ברוב קולות את האיחוד עם גורדוניה.⁷² תומכי האיחוד לא קיבלו את דין הרוב, עזבו את התנועה עם קבוצות החניכים שהלכו אחריהם והקימו יחד עם גורדוניה את התנועה-המאוחדת. הנשארים, שהיו רוב במועצה, אולם מיעוט מבחינת מספר החניכים, היו לתנועת נוער של הקיבוץ. נמצא ששורבן של אי-ההגדרה והכלליות היה פילוג. דומה שאין להסביר את הדבר, אלא בכך, ששני הצדדים לא היו מוכנים להודות בפה מלא, שעמדותיהם המנוגדות בשאלות, שניסרו אז בחללו של עולם, היו יקרות להם מהמסגרת המשותפת.

70. מרכז התנועה דן והחליט על "המפעל החדש" בכינוסו בקיסריה, 1-2 באוגוסט 1940, שם, עמ' 277.

71. פילוג חמדיה התרחש בקיץ 1945, לאחר סדרת דיונים שנמשכה חודשים אחדים. באחרון שבהם השתתף א. הרצפלד, שליח המרכז החקלאי, שניסה לשוא להביא את שני הפלגים להסכם. זכרון אישי.

72. מועצת המחנות-העולים, שהתכנסה בבית-השיטה באפריל 1945, החליטה ברוב של 60 נגד 39, כי "אין השעה הזאת מאפשרת איחוד פורה בין המחנות-העולים לבין גורדוניה-המכבי-הצעיר."

גורדוניה ונוער הקבוצות

מאז נוסדה בגליציה ב־1923, ראתה עצמה גורדוניה קשורה עם מפלגת הפועל־הצעיר בארץ. גם אחרי איחוד שתי מפלגות הפועלים, הוסיפה תנועה זו לראות עצמה ממשיכת דרכו של א. ד. גורדון⁷³ וגיבשה על יסוד ראייתה זו גישה רעיונית מנוסחת ומוגדרת.⁷⁴ האקלים הרוחני, שבו צמחה גורדוניה, והופעתה בזירה, שבה פעל השומר־הצעיר, היו ודאי מהגורמים להתפתחותה כתנועה המחייבת גם היא "שותפות רעיונית". הצורה היתה דומה, התוכן שונה, כשם ששונה היה, כאמור, אופיו החברתי של הנוער, שהצטרף לשתי התנועות.⁷⁵ הפרדוקס היה בכך, שהשומר־הצעיר, שהרכבו החברתי היה יותר אליטיסטי, טיפה אֶתֹס והשקפה מעמדיים, ואילו גורדוניה שחניכיה באו משכבות עממיות יותר, הסתייגה מהתפיסה המעמדית־המרקסיסטית וחניכה לסוציאליזם נארודניקי (לפי המינוח המזרח־אירופי).⁷⁶ במקומות שונים נכתב על ההשפעות של האידיאלים "הנארודניקיים" על העלייה השנייה.⁷⁷ אין ספק שהיו כאלה. כאן, בהקשר של הסוציאליזם העממי נוסח גורדוניה, ראוי להדגיש

73. בן־אברם, חבר הקבוצות, התפתחותו החברתית והרעיונית, עמ' 39, 45 (להלן: חבר הקבוצות); א. מרגלית, תנועת הנוער גורדוניה – רעיון ואורח חיים, תל־אביב 1986, פרקים א', ב' (להלן: תנועת הנוער גורדוניה).

74. שם, עמ' 129–137.

75. על "דמותה הסוציאליטית של גורדוניה" בגליציה ראה א. שריד, החלוץ ותנועות הנוער בפולין 1917–1939, תל־אביב תשל"ט (1979), עמ' 242–244.

76. במינוח האנגלו־סאקסי – פופוליוזם. העדפנו את המונח הרוסי, משום שהמונח פופוליוזם הודבק בישראל להתנהגות הפוליטית של חלק ממנהיגי חרות, המיטיבים לגייס תמיכה עממית. אולם במקורו, ובהיסטוריוגרפיה הבריטית והאמריקנית, מתייחס המונח, בדרך כלל, לשני סוגים: א. התנועות הנארודניקיות ברוסיה ברבע האחרון של המאה ה־19, והתנועות שהושפעו מהן בארצות מזרח־אירופה האחרות; ב. תנועות שהתבססו על האוכלוסייה הלא־עירונית בארצות־הברית, בשלבי המאה הקודמת ובראשית המאה ה־20. תופעות מאוחרות יותר שכונו כפופוליסטיות, באמריקה הלטינית ובאפריקה, הן כה מגוונות, עד כדי להביך את המחפש משמעות מוגדרת למושג. על המשמעות האידיאולוגית, ועל השכבות החברתיות אותן ביקשו תנועות פופוליסטיות־נארודניות לגייס – ראה את מאמרם של: K. Minogue ו־P. Worsley בקובץ: G. Ionescu & E. Gellner (eds.), *Populism, its Meanings and National Characteristics*. בהגדרת הסוציאליזם של "גורדוניה" כ"עממי", היינו נארודניקי או פופוליסטי, הלכנו בעקבות בן־אברם בחיבורו חבר־הקבוצות, התפתחותו החברתית והרעיונית, ת"א 1976, עמ' 155. להגדרת הסוציאליזם אצל לוביאניק, ראה בספרו יסודות, ת"א, תש"א, עמ' 143 ואצל חיים ארלוזורוב – ראה מאמרו "הסוציאליזם העממי של היהודים", מלחמת המעמדות במציאות הארצי־ישראלית", כתבים, ג', עמ' 17–88. למאמרים של ראשי גורדוניה השוללים את התפיסה המרקסיסטית, ואשר התפרסמו בתקופה הנדונה בפרק זה, ראה בין השאר: פ. לוביאניק, "דרכי תנועת הפועלים בארץ", הפועל הצעיר מס' 40, תרצ"ד, ו"סוציאליזם ומעמד", ניב הקבוצה, שבט תרצ"ו; יונה גולדברג, "עם ומעמד", שם אייר תרצ"ו; דברי פ. סלפטר בוויכוח בחוג לביורר אידיאולוגי, שם, שם.

77. ראה חיבורו של פרנקל: *Prophecy and Politics, Socialism, Nationalism and the Russian Jews, 1862–1917*, Cambridge, 1981, chs. 5, 6, 8.

דווקא את השוני שבין המקורות הרוסיים הסוציאליזם-רוויזיוניים לבין האידיאל הציוני של עם עובד. באורח אפוריסטי אפשר לומר, שברוסיה שלפני המהפכה היו פניו של הסוציאליזם העממי מופנות אל עברו של העם, כפי שתארה אותו האינטליגנציה על דרך האידיאליזציה, ואילו בארץ ישראל היו מופנות אל עתידו של העם, כפי שביקשה תנועת העבודה לעצבו. ברוסיה היתה זו אמונה תמימה של צעירים ב"הליכה אל העם", כדי שיתעורר וימגר את העריץ; ואילו בארץ ישראל היתה זו אמונה תמימה לא פחות של צעירים, שהעם יילך בעקבותם ויגאל את עצמו. "הנרודניקים" הרוסיים האמינו, שיסודות השוויון והשיתוף כבר התקיימו בעבר בקהילה הכפרית, והם יחזרו ויתקיימו בבוא החופש; ואילו בארץ ישראל ביקשו הגורדוניסטים להקים משטר של חופש, כאן ועכשיו, מתוך עולמם של היחידים יוצרי הקהילות השיתופיות החדשות.

מהמרקסיותם נבדל הסוציאליזם העממי שטופח בגורדוניה בין השאר בכך, שהוא פנה אל שכבות רחבות יותר ומוגדרות פחות ממעמד הפועלים השכירים בחברה התעשייתית. הוא נבדל גם בכך, שאת התיקון החברתי ביקש להביא, לא בדרך של דיקטטורה מהפכנית, אלא בדרך של התחדשות. הוא לא גרס שלטון ריכוזי, אלא התאגדויות חופשיות.⁷⁸ מכל הבחינות האלה השתייכו אנשי הפועל-הצעיר בעלייה השנייה, וכמוהם מייסדי גורדוניה בשלהי העלייה השלישית וממשיכיהם בשנות העלייה הרביעית והחמישית לאסכולה הרעיונית של הסוציאליזם העממי; אלא שאנשי העלייה השנייה שללו אפילו את המינוח הסוציאליסטי, וקיבלו רק את תוכנם של הרעיונות הפופוליסטים. כאמור, הם ראו ב"איזמים" ובז'רגון המעמדי לשון זרה, יבוא מושגים שנוצרו בגלות, תופעה שמבקשי המקוריות הארצישראלית צריכים לרחוק ממנה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה אימצו לעצמם ראשי גורדוניה בגליציה, וכמוהם ארלוזורוב בגרמניה, את המונח "סוציאליזם".⁷⁹ אולם דעתם של ממשיכי מסורת הפועל-הצעיר בארץ לא היתה נוחה מכך. משהגיעה שעת האיחוד של גורדוניה עם חבר-הקבוצות, חזרה ועלתה התנגדות להגדרה סוציאליסטית במצע האיחוד.⁸⁰ אולם הנוסח הסוציאליסטי של גורדוניה שאחד ממרכיביו היה התנגדות לריכוזיות ולמנגנונים שלטוניים, תאם היטב את היחס השלילי של חבר-הקבוצות למרות הריכוזיות בנוסח הקיבוץ-המאוחד. הדגש באוטונומיה של כל תא חברתי ובעקרון החופש הוא אשר יצר מצע משותף עם הקבוצות הוותיקות.⁸¹ האידיאולוג והמנהיג הרוחני של גורדוניה, פנחס לוביאניקר, השתדל לשכנע את ותיקי חבר-הקבוצות, שהסוציאליזם, שהוא מטיף לו, "יונק ממצפוננו החי של האדם ונעשה חוויה ליחיד, חוויה לחברה", גישה זו הוצגה כניסוח-מחדש של רעיונות גורדוניסטיים, וכאנטי-תזה למרקסיזם. הדבקות בתורת מארקס במאה העשרים הוגדרה כתפיסה "פרימיטיבית", שהרי

78. בן-אברהם, חבר הקבוצות, עמ' 50, א. מרגלית, תנועת הנוער גורדוניה, עמ' 265-273.

79. בן-אברהם, החיבור הנ"ל, עמ' 1-40.

80. שם, עמ' 105.

81. שם, עמ' 97, 114-115.

תורה זו היתה מעוגנת במציאות החברתית והכלכלית של המאה שעברה. במציאות החדשה, טען לוביאניקר, האבחנה בין הון לעבודה שוב אינה תופסת, וודאי שאינה רלוונטית להתיישבות השיתופית העובדת. "לא כל רכוש הוא קפיטליסטי, לא כל רכוש הוא מנצל, לא כל קניין מוכרח להימצא מחוץ למסגרת של תנועת העבודה."⁸²

היסודות החופשניים, ההומניסטיים, המעין-אנרכיסטיים של סוציאליזם עממי בנוסח גורדוניה הביאו תנועה זו להתנגדות נמרצת למשטר הסובייטי. בוועידת חבר-הקבוצות בגבע ב-1933 הגדיר מאיר מנדל את דרך הקבוצה כאנטיתזה לבולשוויזם. הוא העמיד את שני נסיונות ההגשמה הסוציאליסטית של התקופה, הרוסי והארצישראלי – למרות ההבדל הכמותי הניכר ביניהם – כעימות, שיש לו משמעות אונטורולית: מצד אחד שלטון דיקטטורי ריכוזי, "הרואה באנשים רק חומר גלם להגשמת האידיאה; ומצד שני תנועה חברתית, אשר יסודותיה וחייה נובעים מהצרכים החיוניים של הפרט."⁸³

גורדוניה חוללה מהפכה בחבר-הקבוצות, כשהחדירה פוליטיזציה להופעות הציבוריות של נציגיו. כאמור, היא לא התיימרה מעולם להיות בלתי מפלגתית, ולא כל שכן כשהיו בוגריה לגורם הפוליטי השולט בחבר-הקבוצות. גם כאן מילאה אישיותו של פנחס לוביאניקר תפקיד חשוב. לכושר הניתוח שלו, לחדות טיעונו, לגישתו העניינית, המעורטלת מגינוני איסטניסות – לכל אלה היתה השפעה רבה בדיונים. הוא בלט בסגנונו החרף, בהתנהגותו הסמכותית. בגישתו המעשית ובהמרצתו את תנועתו להיות מעורבת בענייני המפלגה: "[גורדוניה] לא חשבה את עצמה לכת של 'כוהנים וקדושים', היונקים רק ממקורותיהם הם."⁸⁴ בוויכוחים שניטשו במפא"י הציגו חברי גורדוניה את עצמם כנאמני המפלגה ללא סייג. הם הצביעו על העובדה הארגונית, שכל חבריהם משתייכים למפא"י. בשאלות רבות שנויות במחלוקת היתה עמדתם זהה לזו של מנהיגי המפלגה הראשיים, ברל כצנלסון ודוד בן-גוריון.⁸⁵ לא כך היה בשאלת האיחוד. המבוי הסתום, שאליו נקלע עניין איחוד התנועה הקיבוצית, הקל עליהם לדחות את ביצוע החלטת ועידת מפא"י (רחובות, מאי 1938): איחוד תנועות הנוער. טענתם היתה, שכל עוד קיימת מסגרת התיישבותית נפרדת, היא חייבת לדאוג לעצמה לרזרווה צעירה. ראשי חבר-הקבוצות הכריזו על כן, שלא יסכימו לביטולה של גורדוניה והבהירו, שאין בדעתם לחזור למצב, שבו איבדו קבוצה אחר קבוצה – בית זרע, מזרע, שריד, גן-שמואל, ובית-אלפא – שבגלל העדר מקור תנועתי משלהן לתוספת כוח אדם אבדה להן זהותן המקורית, והן נבלעו בשורות השומר הצעיר.

82. שם, עמ' 154-159.

83. שם, עמ' 103-104.

84. שם, עמ' 126.

85. בפגישה הרביעית של "איגוד גורדוניה" בחדרה, ב-14-15 באפריל 1933, דו"ח הפגישה בחדרה, עמ' 41, ארכיון גורדוניה, חולדה.

בגלל סירובם להתאחד עם המחנות העולים⁸⁶ התגלע ניכור בין אנשי גורדוניה לבין בן-גוריון וברל כצנלסון. זאת ועוד. שני האישיים המרכזיים, מנהיגי אחדות העבודה לשעבר, לא רצו להתנתק לגמרי מאנשי הקיבוץ המאוחד. בשיחה עם אנשי חברת הקבוצות בימי הוויכוח על ארגון החלון, הצהיר בן-גוריון: "נכון גם שיש לנו שתי מפלגות בתוך המפלגה, המקבילות במקצת לאחדות העבודה והפועל הצעיר. במידה שזה קיים, הריני מודה שהנני מרגיש עצמי קרוב לאחדות העבודה".⁸⁷

ברל כצנלסון התייצב בתוקף נגד האיום על שלמות הנוער העובד, שהיה טמון בארגונים של בני הקבוצות במסגרת גורדוניה. הוא טען: "אם אומרים ששלמות ילדי דגניה עם מפעלה של דגניה יכולה לבוא רק בהסתדרות מיוחדת לילדי דגניה, הרי אפשר לומר כך לגבי כל מקום אחר, לגבי מושב וקיבוץ. ואז אין זאת אלא תקיעת מסמר נוסף בארון הקבורה של אחדות פועלים בארץ ישראל. עלינו לדעת, כי אם אין אנו מסוגלים ליצור הסתדרות נוער אחת [הדגש במקור], אז צפוי לנוער פירוד על גבי פירוד."⁸⁸

הנהגת הנוער העובד, דהיינו אנשי הקיבוץ המאוחד, ראו ביצירת סניפי גורדוניה במשקי חברת הקבוצות פגיעה, העלולה להביא להרס התנועה. היה ברור שהמונח נוער עובד במילונה של התנועה כולל גם את ילדי הקבוצות של גורדוניה. לעומת זאת ברור היה לא פחות, כי הורים בקבוצות אלה חששו שבתנועת הנוער העובד יהיו ילדיהם נתונים להשפעתם של שליחי הקיבוץ המאוחד. חששות אלה התמידו ואף התחזקו. על כן ביקשו הם לארגן את נוער הקבוצות כחטיבה תנועתית מיוחדת, שתקבל מעמד אוטונומי בהנוער העובד, ועם זאת תקיים קשר הדוק עם גורדוניה.⁸⁹

בני הקבוצות נקלעו למצב מביך, כפי שניכר בדבריה של בת דגניה במועצת הנוער העובד: "אנו רוצים בארגון חי – הוא הנוער העובד. אולם הנוער העובד איננו חי את השאלות

86. מבטאוניה של גורדוניה בשנים הראשונות לקיומה ברור לגמרי, שהרוב המכריע של פעיליה המרכזיים לא רצו באיחוד עם המחנות העולים. ואין צורך במובאות רבות. יספיקו דבריו של ש. שירקוביק, נציג התנועה במועצת חברת הקבוצות בדגניה ב-29 ביולי. הוא חשד כי המחנות העולים שהיתה בעיניו לאמיתו של דבר תנועה של הקיבוץ המאוחד, שינתה טעמה רק מן השפה ולחוץ, ועמידתה כתנועה כללית היא זיוף, הבא להשמיט מידי גורדוניה את צידוק קיומה. הוא כפר בחשיבות העליונה, שמייחסים לאיחוד הנוער, ודיבר בזכות "ריבוי הצינורות והכלים, המזרימים לתוך תנועת העבודה שכבות שונות של נוער לומד, ממוצא סוציאלי רחוק מתנועת הפועלים, ומקרבים אותם לאידיאל של תנועת העבודה והקבוצה". הוא טען עוד: "איחוד הנוער הלומד הנהו אפשר ובר-קיימא, אך ורק כשהתנועה הקבוצתית היא מאוחדת. בלעדיה הוא מעשה תלוש, בלתי פורה וייתכן שגם מזיק". ניב הקבוצה, חשון תש"י, עמ' 110. טענה כזו, בצורה פחות בוטה, נשמעה בוועידה הרביעית של מפא"י מפי י. ברץ. גם חיותה בוסל דיברה שם על ההכרח, שנקלעו אליו הקבוצות, לדאוג לעצמן לתנועת נוער משלהן, לאחר נסיון המר של אותן הקבוצות שקיבלו תגבורת מהשומר הצעיר.

87. בן-אברהם, החיבור הנ"ל, עמ' 160.

88. במזכירות מפא"י, 3 במרס 1941.

89. במעלה, 15 במאי 1938; "המועצה ה-20 של הנוער העובד תל-אביב, 5-8 באפריל". במעלה, מס' 196,

17 באפריל 1939, עמ' 10, 12, 14.

שלנו... אנו רואים בגורדוניה תנועה, הפותרת את שאלותינו.⁹⁰ באחדות מקבוצות החבר הוקמו קנים של גורדוניה, והיו ישובים שבהם פעל הקן במקביל לסניף של הנוער-העובד, שחבריו היו נערים ונערות מעלית-הנוער.

במסגרת המאמצים לבלום את תהליך פילוגה של מפא"י נעשה ניסיון למצוא פתרון של פשרה לבעיית ההשתייכות התנועתית של ילדי הקבוצות. באביב 1941 הוסכם במזכירות מפא"י, כי "ילדי הקבוצות משתייכים כולם רק להסתדרות הנוער-העובד"; ויחד עם זאת – החניכים שומרים "על זיקה לפעולות הכלליות של גורדוניה, במידה שאין בהן פעולה מפריעה או מקבילה לפעולות הנוער העובד." פנחס לוביאניקר שתמך בהסדר כזה, הגדיר אותו כ"נתינות כפולה": ילדי הקבוצות יהיו שייכים ארגונית להנוער-העובד, וחינוכית – גם לגורדוניה.⁹¹

דעתם של אנשי הנוער-העובד לא היתה נוחה מהצעת ההסדר. הם טענו, כי נוער הקיבוצים לא יוכל "לרקוד בכל החתונות". לדידם היה הנוער-העובד חלק מההסתדרות הכללית, וכשם שכל קבוצה או קיבוץ הם בבחינת סניפים של ההסתדרות, כך חייב להיות סניף של הנוער-העובד בכל ישוב, יהא זה קיבוץ או קבוצה.⁹²

הצעת הפשרה, שברל כצנלסון כינה אותו טלאי, "טלאי מועיל, אבל טלאי,⁹³ התקבלה, אך לא הצליחה לאחות את הקרע. הפילוג בחינוך העמיק והביא אף לפיצולם של בתי-הספר של ישובים שכנים, שהיו משותפים תחילה, כפי שקרה בבית-הספר המשותף של גבת וקבוצת השרון.⁹⁴

כלליותם של הצופים

בהתפתחות תנועת הצופים הארצישראלית ניתן להבחין במקורות השפעה שונים ומגוונים. היסוד המשותף לכל חלקי התנועה הוא, כמובן, הצופיות עצמה במשמעותה המקורית של התנועה בעולם. אבי הצופיות, באדן פאול, התכוון, כדבריו, "להשלמת החינוך בבית-הספר, לשם מילוי פרצות מסוימות במערכת הלימודים הרגילה."⁹⁵ הוא ביקש ליצור מסגרת חינוכית,

90. "הדיון בשאלת הנוער במשקים", במעלה, מס' 231, 22 בנובמבר 1940, עמ' 7; ראה במיוחד דברי שרה מדגניה א'.

91. מזכירות מפא"י, 3 במרס 1941.

92. אלכסנדר רבין ושמריה גוטמן, שם.

93. שם.

94. התכתבות סניפי מפא"י בגבת והשרון (רמת דוד) עם המרכז, מרס ואפריל 1941, ארכיון מפלגת העבודה, 4/3/41.

95. מצוטט לפי ח. אלון, היה נכון – חמישים שנות צופיות עברית בארץ-ישראל, תל-אביב, 1976, עמ' 38 (להלן: היה נכון).

שתוציא את הנערים לחיק הטבע ותפתח באמצעות משחק ופעילות עמלנית את יכולתם להתמודד עם אתגרים, שפסל הלימודים לא הציג בפניהם. עם זאת נתכוונה הצופיות לטפח את האזרחות הטובה, את הנאמנות הלאומית ואת אהבת המולדת, כך שאל הישולו של הפרט תצטרף תודעה של נכונות מתמדת לעזור לזולת ולשרת את החברה.

באדן פאול, שגדל על ברכי הערכים הוויקטוריאניים בתקופת הזוהר של האימפריה, חינך לכיבוד הסדר החברתי השורר ולפטריוטיזם. לא ייפלא שזמן קצר לאחר שיסד בראשית המאה את התנועה, היא קיבלה גושפנקא מלכותית. הצופיות היתה קונפורמיסטית, הטיפה לאחדות וביקשה לעקוף ניגודים חברתיים; אולם היא לא היתה בורגנית במובן הצר של המילה. עולמם הרוחני של ראשוני הצופים עוצב מתוך קריאת ספרים, כגון ספרי ג'ול ורן ודפו. אלה וכיוצא בהם הוציאו את הקוראים הצעירים, במרחבי דמיונם להרפתקאות, שחברו בהן יצר דעת ושאיפה להתמודד עם קשיים וסיכונים, לאהוב טבע ולאהוב חברה.⁹⁶

בארץ לא קשה היה לתרגם את ערכי החינוך הצופי לשפה ציונית. אהבת טבע ומולדת, מחנאות ופעילות עמלנית עלו בקנה אחד עם האידיאלים של חיי כפר, פעילות יוצרת וחלוציות, שנמצאו בכותל המזרח של החברה הישובית, ועם טיפוח המיתוסים של יוסף טרומפלדור ואהרון דוד גורדון.

הקונפורמיזם, הטבוע ביסוד הצופיות, התבטא בראש ובראשונה בנכונותם של רוב מנהיגי התנועה לקבל את חסותן של מסגרות החינוך הפורמליות של הישוב, בתי-הספר התיכוניים הגדולים ומחלקות החינוך של הוועד הלאומי ושל העיריות.

פקידים בממשלת המנדט ניסו אף הם בשלבים מסוימים להקים תחת חסותם תנועת נוער צופים, שתהיה מסונפת למרכז הבריטי של הצופיות העולמית. מטרתם המוצהרת היתה לנסות ולפתח את "האזרחות הטובה" הארצישראלית במשותף לשני העמים, ולהקים מסגרת צופים מנדטורית, יהודית-ערבית. המרד הערבי, שפרץ ב-1936, שם קץ אחת ולתמיד לנסיון נפל זה.⁹⁷ למן הקמתה של הסתדרות הצופים בישוב, בשנה ההיא, ועד קום מדינת ישראל התפתחה הצופיות העברית לא רק כתנועה ציונית מובהקת – כזו היתה מראשיתה – אלא גם תרמה חלק ניכר למפעל ההתיישבות של הנוער הארצישראלי ולמסגרותיה הפעילות של ההגנה.

מערכת החינוך העברית בארץ העניקה לצופים חסות, סיוע חומרי והדרכה. מחנכים דגולים, כגון שוואבה, בן-יהודה, ברם, אורבך ואחרים התמסרו לפעולה בקרבם, ואין ערוך לתרומתם לתנועה. אולם הצופים ספגו השפעות גם מכיוון תנועות הנוער החלוציות הציוניות-הסוציאליסטיות. במקצתן הן באו מצד מדריכים, שלפני עלייתם ארצה התחנכו בתנועת נוער חלוצית בגולה. השפעות כאלו פעלו נגד הקונפורמיזם, הטבוע באופיה של הצופיות הבדן-פאולית, ונגד החסות, שקיבלו הצופים ממערכת החינוך הממוסדת.⁹⁸

96. אין בידינו מחקר על קריאת ספרים בנוער הארצישראלי בשנות השלושים. הדברים כאן נכתבו על יסוד נסיונו של מדריך בתנועת נוער ושיחותיו עם חבריו.

97. ת. אלון, היה נכון, עמ' 44-50.

98. בלט בהם יעקב שפירא, שם, עמ' 72-74.

כבר בשלהי העלייה הרביעית, מתוך רישומו של המשבר, אנו מוצאים בתנועת הצופים גישושים לקביעת יעדים חלוציים ורצון לחרוג מאורח החיים השגרתי של נוער לומד. במקום חזרה על ההגדרות הכלליות, בעלות האופי האוניוורסלי, של אזרחות טובה ושירות לחברה, החלו מדברים על יציאה לספר ההתיישבותי ולתפקידים חלוציים-הגנתיים. מפקדים ב"הגנה" טיפחו קשרים עם מסגרות צופיות והנהיגו בתנועה לימודים קדם-צבאיים, כגון אימוני קשר וימאות.⁹⁹ בהמשך התפתחותה תרמה התנועה להגנה ולהתנדבות לצבא הבריטי, בעת מלחמת העולם השנייה, בוגרים רבים, שמקומם ניכר בשורות הפיקוד וביחידות הנבחרות. הסתדרות הצופים בתור ארגון היתה בראשיתה מסגרת-גג רופפת ל"שבטים", ל"קהילות" ול"לגיון", שקמו במרכזי הישוב ובמושבות אחדות. היא היתה תנועה פלורליסטית, מגוונת ופוחה, אשר סבלה שורה של עויבות, שעל העיקריות שבהן, פרישת ה"לגיון" הירושלמי ו"הקהילה" החיפאית (ואיחודם עם החוגים והלגיון), עמדנו לעיל.

בקרב אלה שנשארו בתנועת הצופים התפתחו שני דפוסים – "פתוח" ו"חסוי". בראשון, שברוחו קמה "קהילת הצופים" בתל-אביב, רווחה קנאות לעצמאותם של השבטים, לאי-כפיפותם למרכז ממוסד, הממונה בידי הרשות הכללי-ישובית, כלומר בידי מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. אולם גם בשבטים, שהיו צמודים לבתי-ספר, כגון "משוטטי בכרמל", שהוקם בחיפה בחסות בית-הספר הריאלי, ו"צופי הגימנסיה הרצליה" בתל-אביב, קמו במרוצת השנים גרעינים של הנהגה עצמאית מקרב החניכים הבוגרים. אלה משכו את התנועה בכיוון הגשמה חלוצית.

בשנות המאורעות גברה המגמה החלוצית, ובעקבותיה הועלתה תביעה להגדיר מחדש את מטרות התנועה, והיציאה להתיישבות הועמדה במרכז הדיונים על מהותה ועל תפקידיה של הצופיות הארצישראלית. למן אותו רגע, שבו יצאו הבוגרים הראשונים להכשרה בקיבוץ, פעלו בתנועה שני קטבים: רוב ההנהגה הבוגרת של המייסדים והמחנכים הוותיקים ולעומתם "המגשימים". לכאורה היתה זו התמודדות בין הכוחות הוותיקים ולעומתם "המגשימים". לכאורה היתה זו התמודדות בין כוחות לא שקולים. קבוצת המגשימים הראשונה, "איתן", מנתה בסך הכל שלוש נערות וחמישה נערים בני 16, אולם הם יצגו מגמה, שפיעפעה בצופיות העברית מראשיתה. למרות ההתנגדות של הרוב בהנהגת התנועה העמידו כינוסי בוגרים בשנות השלושים המאוחרות ובשנות הארבעים המוקדמות את ההגשמה החלוצית כמשימה המרכזית של בוגרי התנועה.¹⁰⁰

המתחים בין ההכוונה הממוסדת ובין עצמאות הבוגרים, בין האופי הפלורליסטי ובין המגמה החד-כיוונית להגשמה חלוצית חפפו במידה רבה והיו למאבק בין "זקנים" ל"צעירים", בין ההנהגה הוותיקה ובין השכבות המתבגרות. במועצה הארצית בפסח 1939 קבע ראש התנועה, אריה כרוך: "כל יחידה צריכה לעמוד תחת פיקוח אפקטיווי של מוסד ציבורי עליון".¹⁰¹

99. שם, עמ' 80-81, 157, 169, 170.

100. ראיון עם מ.א. גלבוע, אפריל 1986.

101. ת. אלון, היה נכון, מצוטט בעמ' 146.

אולם החסות והפיקוח לא יכלו למאוים החלוציים, שהתפתחו וצמחו בקרב שורות החניכים. אריה כרוך עצמו הכיר בצורך להמציא אפיק לתהליך זה. בשלב מוקדם של ההתפתחות ההיא, בימי המאורעות, העלה הצעה, שבתום שנת לימודיהם השישית יצאו צופים גימנויסטים לשנת עבודה במסגרות שונות, בהתיישבות העובדת וגם במסלולים אחרים, ויחזרו ללימודיהם אחרי כן.

הראשונים שנענו לקריאה זו היו חברי קבוצת "איתן" שאוזכרה לעיל. סיפר על כך משה א. גלבוץ: "ביציאה לשנת עבודה היה משום תגובה על יציאתם מהארץ של בוגרי גימנסיה ללימודים אקדמיים. עזיבת הארץ בימי המאורעות גרמה לחברי הקבוצה זעזוע. הם הרגישו עצמם נבגדים, חיפשו דרך להגיב והגיעו למסקנה, שעליהם ללכת במגמה הפוכה מזו של היוצאים ללימודים אקדמיים בחו"ל. סיסמתם היתה, 'אם המקל מתעקם לצד אחד, מיישרים אותו על-ידי כיפופו לכיוון ההפוך'." הקבוצה גמרה אומר לצאת להתיישבות.¹⁰² באו עוד קריאות מתוך השורות בסניפים שונים, כדוגמת מאמרו של יוסי סוקניק (ידין) על הצורך בצופיות חלוצית. בעל המאמר גיבש בסניף בירושלמי קבוצה, שתבעה מהתנועה הגדרה חלוצית מחייבת. משלא באו על סיפוקם, עזבו את הצופים והיו ממניחי היסוד לתנועת גורדוניה בארץ.¹⁰³

המועצה הארצית של התנועה, שנערכה בקיץ 1942, בחרה בוועדה אשר ניסחה מחדש את מטרות הצופיות וכללה בהן את ההגשמה החלוצית. הצופים, שבאו בעולה של המחויבות החלוצית, סיגלו לעצמם לא רק את המטרות המוצהרות של תנועות הנוער של ארץ ישראל העובדת, אלא גם את דפוסי ההתנהגות וההווי שלהן. ריקודים "סלונים" היו בעיניהם מוקצים מחמת מיאוס. הם התווכחו בחום על השאלות, שהעסיקו את הישוב – בעד ונגד ההבלגה, וכיוצא באלה – והשתתפו בהפגנות נגד הספר הלבן. האינטלקטואלים שבהם גילו, כמוצאי שלל רב, את עולמה הרוחני של תנועת הפועלים הארצישראלית והעולמית, מא. ד. גורדון ועד גורקי. מעדויותיהם עולה, כי כמו אצל חניכי תנועות אחרות, נצטרפו בהם פיפחון ותמימות, העדר אשליות ואופטימיות, תחושת חרדה מכוונות ההשמדה של היטלר ובטחון, שהמדינה היהודית קום תקום. הם האמינו במדע ובקדמה, קראו בשקיקה את אלטנוילנד של הרצל וידעו לצטט משירי הזעם של ביאליק.¹⁰⁴

התחזקות המגמה החלוצית בתנועת הצופים בשנות השלושים המאוחרות ובמשך שנות הארבעים; העלייה על דרך ההגשמה של חלק ניכר מבוגריה; הנסיון להנחילה כדרך מחייב לתנועה כולה – כל אלה מלמדים על ההגמוניה הרוחנית-חינוכית של תנועת העבודה בנוער הארצישראלי. שכן המתנגדים להשפעת תנועת העבודה יכולים היו לטעון, ואף טענו, כי אין הזיקה להתיישבות העובדת עולה בקנה אחד עם בלתי מפלגתיות, שהיא עקרון יסוד של תנועת הצופים. והנה למרות טענה זו, הוסיפה המגמה החלוצית להתפתח ולהתחזק

102. בראיון הנזכר, בהערה 85.

103. "לשאלת הבוגרים ולעתיד התנועה", עלון הצופה, ב', שבט תרצ"ו.

104. בראיון הנזכר בהערה 85.

בתנועה. הואיל ולא היה בכוחם של המתנגדים למנוע היווצרות זיקה לתנועת העבודה, הם לא יצאו נגד ערכה הלאומי והחברתי של ההליכה להתיישבות, אלא הסתפקו בעירעור על התביעה לעשותה לדרך בלעדית, לצופים, המסיימים את בית-הספר התיכון.

קבוצת הצופים הראשונה התחילה את דרכה העצמאית בתורת פלוגה בפרדס חנה והיתה נתונה להשפעת הקיבוץ-המאוחד. חבריה נקלעו לדילמה: הם ראו עצמם מפלסי דרך לבאים אחריהם, לשכבות הצעירות שמהלך התבגרותן ויציאתן מבית-הספר להכשרה ולפלמ"ח דמה לשלהם. מתוך הכרתם החלוצית בחרו בדרך מסוימת, שביטאה, לדעת רובם, את מיטב הערכים הצופיים החלוציים של השירות לחברה. דרך מסוימת זו הובילה אותם להקיבוץ-המאוחד. נראה היה שעצם המגע עם הקיבוץ-המאוחד היה מדבק. שהייתם בהכשרה של אחדים מחברי קבוצת הצופים הראשונה, קבעה בסופו של דבר את הגדרתה למסגרת זו. הקשר לקיבוץ-המאוחד הגביר את חששות ההנהגה הממוסדת של התנועה. אחד מראשי הצופים, יוסף בנטוויץ התפטר בסתיו 1943 מחברותו במוסד המרכזי של התנועה במחאה של "הפרזיוולוגיה, צרות המחשבה וחילול קודשי היהדות", שהשתלטו לדעתו, על הצופיות בהשפעת בוגריה, שהצטרפו לזרם פוליטי רדיקלי.¹⁰⁵

באביב 1944, בעיצומו של הפילוג במפא"י, הצטרפה הקבוצה רשמית להקיבוץ-המאוחד. את ההחלטה נימקה קבוצת הצופים בפרדס-חנה בדקויותה בערכי הקבוצה הגדולה, הגדלה והפתוחה, שמגמתה "הקומונה הכללית של פועלי ארץ ישראל".¹⁰⁶ ברל כצנלסון, שהוזמן להשתתף בדיוני הקבוצה בעניין הגדרתה, חיווה דעתו, שאי-הגדרה לאיזה זרם התיישבותי שהוא, כל עוד לא קמה מסגרת התיישבותית כללית ומאוחדת, היא התואמת את דרכם האוטנטית של הצופים. רוב חברי הקבוצה הכריעו נגד דעתו.¹⁰⁷

ביולי אותה שנה החליטה ההנהגה הממוסדת של התנועה לנתק את הקשרים בין הסתדרות הצופים לפלוגת פרדס-חנה. שתי ההחלטות, זו של הקבוצה המגשימה הראשונה להצטרף לקיבוץ-המאוחד, וזו של מרכז הצופים, שהגיב בניתוק הקשר עמה, מעידות על כוח ההשפעה הרב, שהיה לדרכו של הקיבוץ-המאוחד בנוער הארצישראלי אז, ועל הפחדים שעוררה השפעה זו בקרב מחנכים שהתנגדו לפוליטיזציה של הדור הצעיר ביישוב.

105. ת. אלון, היה נכון, עמ' 233.

106. שם, עמ' 227.

107. שם, עמ' 202.